

કવ. માનસંગળ ખારઠ સ્મારક ટ્રસ્ટ - સંચાલિત

વર્ષ ૩૧ મું
અંક ૪ થો
સં. ૨૦૪૭
સન ૧૯૯૧
જાન્યુઆરી

પ્રથિક

તંત્રી-મંડળ :

પ્રો. કે. કા. શાસ્ત્રી
ડૉ. ના. કે. ભટ્ટી
ડૉ. સૌ. ભારતી બહેન
શેલત

[ઇતિહાસ-પુરાતત્ત્વનું એક માત્ર ગુજરાતી માસિક]

આવૃત્તિ તંત્રી : કવ. માનસંગળ ખારઠ

ઇન્દ્રાસોમા સમઘર્શસજ્યઘં તપર્યયસ્તુ ચરુરગ્નિવાં ઇવ ।

બ્રહ્મદ્વિષે કંચાદે ધોરચક્ષસે દ્વેષો ધત્તમનવાયં કિમીદિને ॥

(ઋગ્વેદ. ૭-૧૦૪-૨, અથર્વ. ૮-૪-૨)

[હિં ઇન્દ્ર અને સોમદેવ ! તમે બંને, પાપકર્મમાં લિપ્ત થયેલા પાપીઓને બરાબર
પ્રિકાશો. અગ્નિ પર મૂકેલ હાંડીની જેમ અન્યને દુઃખ આપનાર વ્યક્તિને તમે તપાવો.
નાસ્તિતઃ, માંસાહારી, કૂર દષ્ટિવાળી અને સર્વભક્ષક વ્યક્તિ પર તમે નિરંતર તમારો
ખોડુભાવ રાખો.]

દુઃખદ અવસાન

માત્ર દસ દિવસના ગાળામાં ત્રણ મહાનુભાવ વિદ્વાનોનાં અવસાન ગુજરાતી વિદ્વત્સમાજને કારમો ધા
આપી ગયાં છે. ગુજરાતના અવેતનિક રંગભૂમિના પ્રાણરૂપ કવિ-સર્જક શ્રેષ્ઠ અને નાટ્યલેખક અભિનય-
નિષ્ણાત ભાઈ જસવંત ઠાકર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપપ્રમુખ અને ઉચ્ચ કોટિના વિવેચક (મીડીયાઈ
કોલેજ, પાર્લા-મુંબઈના ભૂતપૂર્વ) આચાર્ય શ્રી અમૃતલાલ યાત્રિક અને છેલ્લે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના
ભૂતપૂર્વ પ્રમુખ, અનેક એવોર્ડો અને ચંદ્રકોના વિજેતા, શિક્ષણજગતના તે ઉચ્ચ કોટિના શિક્ષણકાર કવિ-
સર્જક શ્રેષ્ઠ લેખક વયોવૃદ્ધ આચાર્ય શ્રીશ્યાભાઈ દેસાઈ 'સ્નેહરશ્મિ', આ ત્રણ અગ્રિમ કોટિના ગુજરાતી સારસ્વતોને
આપણે ગુમાવ્યા છે. આ ઘા વર્ષો સુધી ન ડુઝાય એવા છે. પરંતુ પાણુ પ્રભુ એમના આત્માઓને પોતાના
ચરણોમાં શાશ્વત શાંતિ આપે એવી પ્રાર્થના.

— તંત્રી

With Best Compliments From

**VXL INDIA (LTD.)
(SAURASHTRA CHEMICALS)**

PORBANDER

MANUFACTURERS OF BASIC CHEMICALS

- SODA ASH LIGHT** : Used by Housewives/Dhobis and other Weaker Sections of the Society as also by Industries like Detergents, Silicate, Soap, Textiles, Aluminium, Dyes etc.
- SODA ASH DENSE** : Used by Ultramarine Blue, Bichromate and Glass Industries.
- SODA BICARB** : Used for Tanning, Printing, Jaggery etc.
- CAUSTIC SODA (LYE)** : Used in Manufacture of Wood Pulp, Soap, Chemical Intermediates, Dyes, Cosmetics, Bleaching, Dyeing & Printing, Textiles, Petroleum Refining, Aluminium Manufacture, Oil Extraction, Paint and Varnish, Mercerizing Cotton.

TELEPHONES : 21735, 36 & 37

TELEGRAM : SAUKEM

TELEX : 0166-201

FAX : 0286-21431

ALWAYS BUY THE BEST AND THE FIRST 'THREE LIONS BRAND' PRODUCTS.

સાભાર-સ્વીકાર

૧. અમદાવાદ : ગઈ કાલ અને આજ (સાંચર) - ડૉ. શ્રી મુકુન્દ રાવળ; પ્ર 'પુરાતત્વખત', ગુજરાત રાજ્ય, પંચાયતન લવન-૫ મે માળ ભદ્ર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧; કાઉન્ટ પેજ પૃ. ૮ + ૨૦ + ૨૩; ૧૯૮૯; ઠિ. ઊપેલી નથી.

ચિત્રોનાં શીર્ષક ૨૪, કિતુ ૨૧ પાનાંમાં બબ્બે એટલે ૪૨ + ૨૨ માં પાને ૨ અને ૨૩ માં પાને ૧ મળી ૪૫ ચિત્રો અંદર, મુખપૃષ્ઠ ઉપર ત્રણ દરવાજાનું બહુરંગી અને છેલ્લા મુખપૃષ્ઠ ઉપર લાલ શાહીમાં સીદી સૈયદની મસ્જિદની કલામય તળી, એમ ૪૭ ચિત્રોથી સમૃદ્ધ આ પુસ્તિકા અમદાવાદનાં શિલ્પ-સ્થાપત્યોની એક દર્શનીય સંપ્રાપ્તિરૂપ બની રહી છે. પ્રથમનાં ૧-૧૮ પૃષ્ઠોમાં 'અમદાવાદ' ગઈકાલ અને આજ એ શીર્ષક નીચે અમદાવાદની ઐતિહાસિક પાર્શ્વબ્રૂમિતો પરિચય આપતાં 'ભદ્રને કિલ્લો'(૪) 'મતર ભવાની વાવ (અસારવા)'(૭) 'અહમદશાહની મસ્જિદ (ભદ્ર)'(૭) 'સૈયદ આલમની મસ્જિદ (ખાનપુર)'(૮) 'ત્રણ દરવાજા (ભદ્ર સામે)'(૮) 'રાણી સિપ્રોની મસ્જિદ (આસ્તોડિયા)'(૮) 'રાણી રૂપમતીની મસ્જિદ (મિરજપુર)'-(૮) 'સરખેજ'(૯) 'કાંકરિયા'(૧૦) 'રિયાખાનનો ઘુમ્મટ (શાહીખાગ)'(૧૨) 'આઝમખાન-મુઆઝિમખાનની મસ્જિદ અને કબર'(૧૨) 'સૈદ ઓસમાની મસ્જિદ અને કબર'(૧૨) 'સીદી બશીરની મસ્જિદ (સારંગપુર દરવાજા બહાર)'(૩) 'મુઆઝિમખાનની મસ્જિદ (વીકાટા)'(૧૩) 'અચ્યુતપીળી મસ્જિદ (કુધેધર)'(૧૪) 'રેલવે સ્ટેશન પરના મીનારા'(૧૪) 'કિલ્લાની દીવાલ'(૧૪) શાહઆલમાનો રોનો'-(૧૫) 'ધોધમહમંદની મસ્જિદ (સારંગપુર)'(૧૫) 'બાબા લૂહની મસ્જિદ (જમલાપુર દરવાજા બહાર)'-(૧૬) 'આઝમખાનની સરાઈ (ભદ્ર)'(૧૬) 'શાહીમહેલ (શાહીખાગ)'(૧૬) 'વલ્લા કચ્છસ્તાન કાંકરિયા'-(૧૭) સ્વામિનારાયણનું મંદિર (કાણપુર) અને 'હડીસિંગનું (જૈન) મંદિર (રિદ્દી દરવાજા બહાર)'-(૧૮) આટલાં સ્થાપત્યો વિશે પ્રાથમ ઐતિહાસિક વિગતો આપવામાં આવી છે. આ પછી ચિત્રસંપૂટ ઊપામે છે તેમાં ઉપરનીચેના બહોલોમાં તેનું તે સ્થાન અને સ્થાપત્ય 'ગઈકાલ'નું અને 'આજ'નું એ રીતે આપવામાં આવેલ છે. આનાથી આજે જોએલું તે તે સ્થાપત્ય પહેલાં કેવું હતું અને આજે એના તરત જ્યાં આવે છે, પરિચય-વિભાગમાં તે તે સ્થાનના ઇતિહાસ પણ છે એટલે એના જાણવાનારોએના વિષયમાં માહિતી મુસલ છે. નાની, પણ ભારે શ્રમપૂર્વક લેવાર કરવા બદલ પુરાતત્વખાતાના નિવાસકશ્રી મુકુન્દભાઈ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

૨. લોકનાટ્ય-ભવાઈ (સાંચર) - ડૉ. કૃષ્ણકાંત કડકિયા, પ્ર એમ પી જડિયા, કાર્યકારી કુલ સચિવ, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬; ૩મી ૮ પેજ પૃ. ૧૦ + ૧૭૨; ૧૯૮૦; ઠિ. ર. ૨૧/-

દર નેટલાં પેટા-શીર્ષકોમાં નિરૂપાયેલા લોકનાટ્ય દિવા 'ભવાઈ' ઉપરનો આ ગ્રંથ અત્યાર સુધીના જાણવામાં આવેલા ભવાઈ વિશે અને ભવાઈના પ્રયોગો વિશે લખાયેલા લેખોમાં એક આધકારી તરફને હાથે લખાઈને બહાર આવ્યો છે. આ ગ્રંથ ગુજરાત યુનિવર્સિટીએ પ્રસિદ્ધ કૃષ્ણે છે. કહેવાની જરૂર નથી કે લખાયા પછી યુનિ. ડારા તરફ વિદ્વાન પરામર્શકોની યાજણીમાં ચળાઈને બહાર આવેલો છે. ખાસ જરૂર જણી છે ત્યાં ભજવતા વેશોનાં ચિત્રો પણ આપવામાં આવ્યાં છે. લેખક આ વિષયના જિઝાર્સમાં જીતવા છે એ 'ભવાઈ : લોકનાટ્ય' 'ભવાઈનું સાહિત્ય' 'ભવાઈનું પેકુ-મંડળ' 'ભજવણીની ભિન્નતા' વગેરે શીર્ષકવાળાં તે તે પેટા ખડોમાં જોવા મળે છે. 'ભવાઈ'ને કારણે લોકસંગીતમાં એવો જિઝાર્સ જીતવા છે. ટૂંકમાં કહેવું હોય તો 'ભવાઈ'નાં આંતરિક તેમ જ બહાર ઉપકરણોમાં એમણે પૂરી સ્પષ્ટતા કરી છે. અત્યાર સુધીમાં 'ભવાઈ'ને લગતા ગ્રંથોમાં આ ગ્રંથ આગવી ભાત પાડનારો છે. આ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરીને ગુજ યુનિ.એ આ વિષયે જિઝાર્સએનો ભાથો પૂરું પાડવાનું સુચોગ્ય કાર્ય કર્યું છે. લેખક અને પ્રકાશક યુનિવર્સિટી ધન્યવાદને પાત્ર છે.

-ત'ત્રી

પ્રથિક

‘પ્રથિક’ પ્રત્યેક અંગ્રેજી માહિ-
નાની ૧૫ મી તારીખે પ્રસિદ્ધ થાય
છે. પછીના ૧૫ દિવસમાં અંક નં-
બરો તો સ્થાનિક પોસ્ટ ઓફિસ-
માં વિખિત ફરિયાદ કરવી અને
એની નકલ અને મોકલવી.

૦ ‘પ્રથિક’ સર્વોપયોગી વિચાર-
ભાવના અને જ્ઞાનનું માસિક છે.
જીવનને જીર્ણગ્રામી બનાવતા
અભ્યાસપૂર્ણ અને શિષ્ટ સાહિત્યિક
લખાણોને સ્વીકારવામાં આવે છે.
૦ પ્રસિદ્ધ ધર્મ ગ્રંથોની કૃતિને ફરી
પ્રસિદ્ધ કરવા માટે ન મોકલવાની
લેખકોએ કાળજી રાખવી.
૦ કૃતિ સારા અક્ષરે શાહીથી અને
કાળજીની એક જ ગાળુએ લખેલી
હોવી જોઈએ. કૃતિમાં કોઈ અન્ય
ભાષાનાં અવતરણ મૂક્યાં હોય
તો એના યુજ્જ્વાળી તરજૂમે
આપવો જરૂરી છે.

૦ કૃતિમાંના વિચારોની
જવાબદારી લેખકની રહેશે.

૦ ‘પ્રથિક’નું પ્રસિદ્ધ થતી કૃતિ-
ઓના વિચારો-આલમોના સાથે
તંત્રી સંબંધ છે એમ ન સમજવું.
૦ અસ્વીકૃત કૃતિ પાછી મેળવ-
વા જરૂરી રિફિઝ આવી હશે
તો તરત પરત કરાશે.

૦ નમૂનાના અંકની નકલ માટે
૪-૫૦ ની રિકિટ મોકલવી.

મ.ઓ. ફાફ્ટ પત્રો લેખો
પ્રથિક કાર્યાલય, મધુવન, એલિસ-
બ્રિજ અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૬

પ્રથિક

આથ તંત્રી : સ્વ. માનસંગજી આરકે

તંત્રી-મંડળ () વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં રૂ. ૩૦/-
પ્રા.કે. કા. શાસ્ત્રી () વિદેશમાં રૂ. ૧૧૧/-, ૧૯૨૬ રૂ. ૪/-

૨. ડૉ. નાગરભાઈ ભટ્ટી, ૩. ડૉ. ભારતીબહેન ચેલત
વર્ષ ૩૦] પોષ, સં. ૨૦૪૭ : જન્યુ., સને ૧૯૬૧ [અંક ૪

અનુક્રમ

સાહાર સ્વીકાર	તંત્રી પૃષ્ઠી ૨
ભારતીય રાજવંશોની પરંપરા	શ્રી કરુણસિંહ ચૂડાસમા ૩
વહોરાઓનો ઇતિહાસ (એક હસ્તપ્રત)	ડૉ. એમ. જી. કુરેશી ૯
પારસી તાલુકાના આદિવાસીઓનાં	ડૉ. જી.જી. દેસાઈ ૧૩
દેવ-દેવીઓ અને પ્રો. ખો. એન. જોશી	
માઉન્ટ આયુ અને યુજ્જ્વાળ	શ્રી હસમુખ ગ્યાસ ૧૯
મકરસંક્રાંતિનું દેશવૈવિધ્યે જડુવર	શ્રી દીપક જનનાય ૨૧
આઝાદીના વીર સૈનિક (સપ્તકથા)	ડૉ. જયકુમાર શુક્લ ૨૨
ગૌરનાથ માતાજી	શ્રી વીરભદ્રસિંહજી સોલંકી ૨૪
કચ્છ : ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ	શ્રી ઠાકરસી પુ. ઠં.સારા ૧૦૫
(પાઠીપો)	

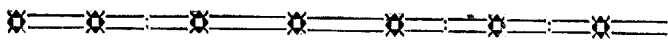
વિનંતિ

વાર્ષિક ગ્રાહકોએ પોતાનું કે પોતાની સંસ્થા કોલેજ યા
શાળાનું લવાજમ રૂ. ૩૦/- હજી ન મોકલ્યું હોય તો સત્વર
મ.ઓ.થી મોકલી આપવા દ્વારિક વિનંતિ. સરનામામાં ગોળ
વર્તુલમાં પડેલો અંક કૃપા માસથી ગ્રાહક થવાનું કડક
છે. એ માસ પડેલાં લવાજમ મળતું અસીધ છે.
અગાઉનાં લવાજમ એક કે એકથી વધુ વર્ષોનાં બાકી છે તેઓ પણ
સવેળા મોકલી આપવા કૃપા કરે. અંક હાથમાં આવે એ ગાળામાં
લવાજમ મોકલી આપનારે આરા વર્તુલને ધ્યાનમાં ન લેવા વિનંતિ.

‘પ્રથિક’ના આશ્રયદાતા રૂ. ૧૦૦૧/- થી અને આજીવન સહાયક
રૂ. ૩૦૧/- થી થવાય છે. ભેટ તરીકે પણ રકમો સ્વીકારવામાં
આવે છે. સ્વ. શ્રી. માનસંગજીભાઈના અને ‘પ્રથિક’ના આહ્વાને
‘પ્રથિક કાર્યાલય’ના નામના મ.ઓ. કે ફાફ્ટથી મોકલી આપવા વિનંતિ.
આ છેલ્લી બે પ્રકારની તેમ રૂ. ૫૦ થી લઈ આવતી વધુ ભેટની
રકમ અનામત જ રહે છે અને એનું માત્ર ગ્વાળ જ વપરાય છે.

જન્યુઆરી/૧૯૬૧

૧

ઇતિહાસ એક અરછો શિક્ષક, માર્ગદર્શક છે.

અતીતની એક આખી પેઢી જીવનની પાયાની મૂલ્ય બાબતોને આધારે
ભર્યું ભર્યું જીવી ગઈ :

૧. ભૂતકાળનું ગૌરવ

૨. વર્તમાનની પીડા

૩. ભવિષ્યનું સ્વપ્ન

સાંપ્રતનાં જીવતા આપણા સૌ ઉપર આવનારી પેઢીની અનાગત જવાબદારી છે.

આપણે ઇતિહાસ પાસેથી મન-બુદ્ધિની આંખ ખુલ્લી
રાખી કંઈ લાણી શકીએ ?

કાન ખુલ્લા રાખી ઇતિહાસ પાસેથી માર્ગદર્શન મેળવી
શકીએ ?
જીવી શકીએ ?

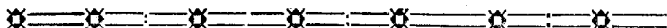
આ કિશાના પ્રયત્નો કરીએ તો આવનારો સમય ઉજાવળ છે.
સૌજન્ય :

એકસેલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ, લિ.

૬/૨ રૂવાપરી રોડ, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧

ફોન : ૨૫૨૨૨-૨૩-૨૪

ભારતીય રાજવંશોની પરંપરા

શ્રી. કર્ણસિંહ ગો. ચૂડાસમા

['પૃથિક' - જુલાઈ-૧૯૯૦ ના અંકમાં વિરાટવંશ (પૃ. ૩-૭ માં) છપાયેલ હતો. જો ચૂડાસમાએ ભારતીય રાજવંશોની પરંપરા ભારે અમૂલ્યક તૈયાર કરી છે તે અમને મોકલી આપી હતી. અમારે માટે પણ એ અભ્યાસનો વિષય હોઈ એ વિચારણામાં રાખી હતી. એને છપવા જેવું સ્વરૂપ આપવામાં વિલંબ થયો છે, વચ્ચે ચોકડો.-નવે.-ડિસે.ના અંક દીપોત્સવક અને એની પૂર્તિરૂપે છપાયા તેથી વધુ વિલંબ થયો, હવે જાન્યુ.-ફેબ્રુ.માં એ વ્યવસ્થિત રીતે આવશે. એક રીતે આ ભુલાયેલો વિષય છે, એ ઉદ્દેશ જ પૌરાણિક વંશાવલીઓ એ શીર્ષકથી એપ્રિલ-૧૯૦ ના 'પૃથિક'માં (પૃ. ૧૫-૨૩ અને ૨-૧૧,૧૩) શ્રી એફ. જી. પાર્કિંટરના 'એન્સાયન્ટ ઈન્ડિયન હિસ્ટોરિકલ ટ્રેડિશન (૧૯૨૨)'માંથી અમારા વિવેચન સાથે સૂર્યવંશ અને પેટાશાખાઓની વંશાવલીઓ આપવામાં આવી હતી. આ વંશાવલીઓ સાથે રાખતાં શ્રી ચૂડાસમાએ આપેલી વંશાવલીઓ સમજરાની વધુ સરળતા થશે. વંશાવલીઓને સંપ્રત સહસ્રાબ્દી સુધી લાવવાનો એમણે છ વિશ્રામો નીચે પ્રયત્ન કર્યો છે, જેનો સમાદર કરતાં આનંદ થાય છે.

-તંત્રી]

વિશ્રામ ૧

કૃતયુગ [સપ્તર્ષિ] વિ સં.પૂ. ૧૨૧૪૪ થી ૮૨૪૪ : કુલ વર્ષ ૩૯૦૦

૭ અર્ષ : (૧) મરીચે, (૨) અગ્નિ, (૩) અંત્રિયા, (૪) વાલ્મીકિ, (૫) પુલસ્ત્ય, (૬) પુલહ, (૭) કંટ

સૂર્યવંશ : શાખા ૧ શાખા ૨ ચંદ્રવંશ : શાખા ૧ શાખા ૨ શાખા ૩ શાખા ૪

૧ મરીચિ

૧ અંત્રિ

૨ કશ્યપ

૩ વિવસ્વાત

૪ વૈવસ્વત

૨ ચંદ્ર-સોમ

૫ ઇક્ષ્વાકુ

નિમિ સંખ્યાતિ ૨

૩ જુષ

૬ વિક્રંતિ

૪ પુરુરવા

૭ શશાંક

૫ આયુ

વિભવ

૮ દાયાત

મિથિ

૬ નહુષ

સત્રવર્ષ

૯ પુરંજય

૧૦ અનેના

વિદેહ

૭ યયાતિ (૧)

૩૨૫૫

૧૧ પૃથુ

જનક

૮ યયાતિ (૨)

૪૬૮

૧૨ વિશ્વરથ

૧૩ ચંદ્ર

માધવ

૯ યયાતિ (૩)

કાશીરાજ

અવક

૧૪ યુવનાથ

ઉદાવસુ

૧૦ યયાતિ (૪)

અજન

૧૫ અનિરથ

૧૦ યયાતિ (૪)

કુશલ

૧૬ બૃહદથ

૧૭ કેવલાબ્ય

૧૧ યયાતિ (૫)

વસુવંશ

૧૮ દદાથ

નિમિ

પૃથિક

જાન્યુઆરી/૧૯૬૧

૩

૧૯ હર્ષભ	સુકેતુ	૧૨ યયાતિ (૬)	રાષ્ટ્રવીર	કોષન
૨૦ સદાસ				
૨૧ વિકુલ		યદુ	પુરુ(૧)	
૨૨ વર્ણાશવ				
૨૩ કુશાશ્વ	દેવરાત	કોબટા	સહસ્રગિત પુરુ(૨)	હોતક
૨૪ સેનાગિત		સાદેવ	સત્યગિત પુરુ(૩)	
૨૫ બુવનાશ્વ		સ્વાહિત	હેલય પુરુ(૪)	દીર્ઘતમા
૨૬ માધાના	બૃહદ્રથ	ચિત્રરથ	ધર્મ	
૨૭ અંબરીષ			પુરુ(૫)	
૨૮ યૌવનાશ્વ				
૨૯ પૃથુ		શુચિબાધુ	કૃત	જનમેજય
૩૦ ત્રિશંકુ	મહાવીર	વાનસ્નાતિ	સોમાની	ધનવંતરિ
૩૧ હરિશ્ચંદ્ર		મહિષ્માન	"	અજય
૩૨ શકિત				
૩૩ હારીત		બૃહદંડ	ભદ્રસેન	પ્રવીર
૩૪ ચંપક			કૃતવીર્ય	નમસ્થુ
૩૫ સુદેવ	સુધૃતિ	ચિત્રરથ	કુમેદ	
૩૬ વિજય			સહસ્રાશુન	અખતશત્રુ
૩૭ મરુકન્ધુ		જ્વામલ		અવક
૩૮ વૃક-ભરત			જયધ્વજ	ચાતુપાદ
૩૯ અસિત	ધૃષ્ટકેતુ	શશંગિંદુ	તાલજંધ	સુદંડુ

વિશ્રામ ૨

ત્રેતાયુગ વિ.સ.પૂ ૮૨૪૪ થી ૫૯૪૪ : કુલ વર્ષ ૨૩૦૦

અયોધ્યા	મિથિલા	શાકાસ્થપુરી	પ્રતિઘાનપુરી	માહિષ્મતી	ઇંદ્રપ્રસ્થ	કાશી	ગિરિમંજ
				મથુરા-યદુવંશ	યદુશાખા	પુરુવંશ	ક્ષત્ર વસુવંશ
૪૦ સગર	૧૪ હર્ષરવ		૨૪ પૃથુશ્રવા	હેલયવંશ	૨૪ બહુમાન		૧૯(કૃષ્)
૪૧ અસામેજસ							બૃહદ્રથ
૪૨ અંશુમાન	૧૫ મરુ		૨૫ ધર્મ		૨૫ સંયાતિ		૨૦ વસુ
૪૩ ક્ષિપી							
૪૪ ભગીરથ	૧૬ પ્રતિવક		૨૬ ઉશ્ચના		૨૬ અહયતિ		૨૦૦૪૬૫(૨)
૪૫ શ્રુતસેન			૨૭ ઋચક				
૪૬ નાભ-નાભાગ	૧૭ કીર્તિરથ		૨૮ મરુગિત		૨૭ રૌદ્રાંત		૨૨ બૃહદ્રથ
* જષ્ણભ							

૪૭ સિંહુદીપ	૧૮ દેવમોહ		૨૯ જ્વામલ	૨૮ ઋતેયુ			
૪૮ અયુતાયુ						૨૩ મહાવાહન	
૪૯ ઋતુપર્ણ	૧૯ વિશુષ		૩૦ વિહર્ષ	૨૯ રતિનાભ		૨૪ સીવેલ્ય	
૫૦			ભાનુઆરી/૧૯૬૧			પચિક	

૫૦ સર્વકામ	૨૦ મહીન્ધક	૩૨ કુતિ	૩૦ સાર્વભૌન	૨૫ મહુ
૫૧ સુદાસ		૩૩ ધૃષ્ટિ	૩૧ જ્યોત્સેન	૩૧ કથ
૫૨ અદ્ભુત	૨૧ કીર્તિશાળ	૩૪ નિર્દૃષ્ટિ	૩૨ અવૌચીન	૨૬ સંધુ
૫૩ નારીકવચ			૩૩ અરિક(૧)	૨૭ સુદેવ
૫૪ દશરથ	૨૨ મહારોમા	૩૫ દશાર્ણ	૩૫ મહાભામ	૨૮ ચલન
૫૫ મદ્યપિંડ		૩૬ વ્યોમા	૩૪ અકોષન	૨૯ કુતિ
૫૬ વિશ્વસહ		૩૭ જ્યોત	૩૬ દેવાતિથિ	૩૦ ઉપરિચર
૫૭ મદ્યગ	૨૩ રવર્ગરોમા	૩૮ હવિષ્કૃત	૩૭ અજમોદ(૧)	૩૧ બૃહદ્વચ
[૫૮ દીર્ઘબાહુ]			૩૮ ઋક્ષ	૩૨ કુશાભ
૫૯ રથુ		૩૯ ભીમરથ	૩૯ અરિકા(૨)	૩૩ ઋષભ
૬૦ અજ	૨૪ હર્ષરોમા	૪૦ નવરથ	૪૦ હરતી	૩૪ પરંતપ
૬૧ દશરથ	૨૫ શિરધ્વજ	૪૧ દશરથ		૩૫ સુમિત્ર

કુશલવર્ધ

વિશ્રામ ૩

દ્વાપરયુગ : મહાભારત-પ્રસંગના સમય મુદ્દી વિ.સં. ૫૬૪૪ થી ૩૦૪૪

૨૬૦૦ કુલવર્ષ

૬૨ રામચંદ્ર (સીતા- ૨૬ ધર્મધ્વજ	૪૨ શકુનિ	૪૧ મતિનાર	સુમિત્ર
ભર્મિલા)(માંડવી શ્રુતકીર્તિ)			
શિરધ્વજ કીર્તિધ્વજ	તાલજય	ક્ષત્રવશ	૩૬ સુદર્શન
૬૩ કુશ	૨૭ કૃતધ્વજ	૪૩ કર્ણક	૪૨ તંશુ
૬૪ અતિથિ	૨૮ કેશિધ્વજ		૪૩ પ્રતિન
૬૫ નિષાદ	૨૯ ભાનુમાન	૪૪ દેવરાત	૪૪ શેખ
૬૬ નભ	૩૦ શતસુખ		
૬૭ પુંડરીક	૩૧ શુચિ	૪૫ દેવક્ષમ	૪૫ કુષ્મંત
૬૮ શ્વેતધન્વા		૪૬ મધુ	૪૬ ભરત
૬૯ દેવાનિક	૩૨ અનુરાજ		૪૭ જુમન્યુ
૭૦ હીન	૩૩ ભીષ્મકેતુ	૪૮ કુરુવશ	
૭૧ પરિયાત્ર	૩૪ પુરુષોત્ત		૪૮ બૃહલ્લેન
૭૨ વલ્લભલ	૩૫ અરિષ્ટનેમિ	૪૮ તનુ	૪૯ હસિતાથ
૭૩ વજ્રનાભ	૩૭ શ્રુતાયુ	૪૯ પુરુષોત્ત	૫૦ અજમોદ(૩)
૭૪ ખગણુ	૩૮ સુવૌષ્ઠ		૩૮ ઉપરિચર(૨)
૭૫ સુગમ	૩૯ ચિત્રરથ	૫૦ આયુ	૫૧ ઋક્ષરાજ
૭૬ વિદ્યુતિ	૪૦ શ્વેમાધિ	૫૧ સાતવક	૫૨ સંવરજી
૭૭ હિરણ્યનાભ	૪૧ સમરથ		૫૩ કુરુરાજ
૭૮ પુષ્પક	૪૨ સત્યરથ	૫૨ ભજમાન	૫૪ જન્મ
૭૯ કુન્દ	૪૩ ઉપગુરુ	૫૩ વિદુરથ	૫૫ સુરથ

પથિક

ભાનુઆરી/૧૯૯૧

૫

૮૦ સંધિ	૪૪ વસ્ત્રવંત	૫૪ શ્વર	૫૬ વિદુરથ	
૮૧ સુદર્શન				
૮૨ અનિવશ્ય	૪૫ પશુવાન	૫૫ ભજમાન	૫૭ સાર્વભૌમ	
૮૩ શીલ	૪૬ સુભાષણ	૫૬ શિનિ	૫૮ જ્યસેન	
૮૪ મરુ				
૮૫ પૃથુસેન	૪૭ શ્રુવ	૫૭ સ્વયંભજ	૫૯ અઘોષન	૪૧ ભીર્
૮૬ અમદ્રોણ	૪૮ જ્ય	૫૮ દ્રવિક	૬૦ ઝલ	
૮૭ મહાશ્વાન	૪૯ વિજ્ય	૫૯ દેવમીઠ	૬૧ દિલીપ	
૮૮ વિશ્વપાહુ	૫૦ ઝતુ		૬૨ પ્રતીપ	૪૨ બૃહદ્રથ
૮૯ પ્રસેનજિત	૫૧ વીતહૃથ	૬૦ વસુદેવ	૬૩ શાંતનુ	
૯૦ તલક	૫૨ ધૃતિ		૬૪ વિચિત્રવીર્ય	
			૬૫ પાંડુ	

૯૧ બૃહદ્બલ ૫૩ બૃહલાથ ૬૧ શ્રીકૃષ્ણ નીલરાજ-૬૬ સુધિષ્ઠિર ૪૩ જરાસંધ

વિશ્રામ ૪

મહાભારત પ્રસંગના સમયથી બૌદ્ધકાલ યુધિ. સં. ૧ થી ૧૯૫૨

વિ.સ. પૂ. ૩૦૪૪ થી ૧૦૯૨ કુલ વર્ષ ૧૯૫૨

અયોધ્યા	મિથિલા શાકાશયપુરી	દ્વારકા-શોણિત	ષ્ટદ્વપ્રસ્થ	રાજ્યકાલ	કેશવ	ગિરિવ્રજ
૯૧ બૃહદ્બલ	બૃહદ્રથ	૫૪ બૃહલાથ	૬૧ શ્રીકૃષ્ણ	૬૬ સુધિષ્ઠિર ૩૬-૦-૦ (પુરુષશાશ્વાપા) વસુવંશ		
૯૨ બૃહદ્સાનુ	પ્રતિરામા	૬૨ અનિરુદ્ધ	૬૭ અભિમન્યુ		૪૩ જરાસંધ	
૯૩ બીરુસેપ	સુપ્રતીક	૬૩. વજનાભ	૬૮ પરીક્ષિત	૬૦-૦-૦	૪૪ સહદેવ	
૯૪ વસુપાલ		૬૪ પ્રતિપાદ	૬૯ જનમેજય	૮૪-૩-૧૩	૪૫ ચિત્રરથ	
૯૫ પ્રતિશામી	અશ્વસેન	૬૫ સુપાહુ	૭૦ શતાનીક	૮૨-૮-૨	૪૬ દ્વિતીય રામ	
૯૬ દેવકર	સાકરાજ	૬૬ શાંતિસેન	૭૧ સહ્યાનીક	૮૮-૨-૮	૪૭ દુષ્ટશસ્ત્ર	
૯૭ સહદેવ		૬૭ સત્યસેન	૭૨ અશ્વમેજય	૮૧-૧૧-૨૭ ૭૧ દેવાતિ ૪૮ ઉગ્રસેન		
૯૮ બૃહદ્ગવ		૬૮ સુપંથુ	૭૩ અસીમકૃષ્ણ	૭૫-૭-૧૮ ૭૨ સાર્વભૌમ ૪૯ શરસેન		
૯૯ ભાનુરતન	બૃહદ્બલ	૬૯ ગોવિંદભદ્ર	૭૪ નિમિચ	૭૫-૧-૧૪ ૭૪ જ્યસેન ૫૦ ભુવનપતિ		
૧૦૦ સુપ્રતીક		૭૦ સર્પમંથ	૭૫ ચિત્રરથ	૭૮-૭-૨૧ ૭૪ મહાભીમ ૫૧ રુચક		
૧૦૧ મરુદેવ	રઘુવંશ	૭૧ શાંતિવર્ધન	૭૬ હવીરથ	૭૮-૭-૨૦ ૭૫ દશાનન ૫૨ સુપ્રદેવ		
૧૦૨ શુનશીપ		૭૨ સત્યવેજય	૭૭ દક્ષિમાન	૬૯-૫-૬ ૭૬ હોશાનંદ ૫૩ શ્રીચિત્રરથ		
૧૦૩ કૃષીનર	કૃતજ્ય	૭૩ વિશ્વવરાહ	૭૮ સુજન	૬૫-૧૦-૪ ૭૭ દેવક	૫૪ પર્વતસેન	
૧૦૪ અંતરિક્ષ		૭૪ બેંગાર	૭૯ સુનીથ	૬૪-૬-૪ ૭૮ મગિવર	૫૫ મેધાવી	
૧૦૫ સુવર્ણાંગ		૭૫ હરિરાજ	૮૦ નૃચક્ષુ	૬૨-૦-૧૪ ૭૯ કાત્યાયન	૫૬ સોનવીર	
૧૦૬ અમિત્રજિત		૭૬ સીમ	૮૧ સુખીનલ	૫૧-૧૦-૧ ૮૦ નિમિ	૫૭ ભીમદેવ	
૧૦૭ બૃહદ્રાજ	સંજય	૭૭ ભીમ	૮૨ પરિશ્રવ	૪૨-૧૧-૨ ૮૧ દુષ્યંત	૫૮ પૂર્ણમંથ	
૧૦૮ ધર્મરાજ		૭૮ ભોજ	૮૩ સુનલ	૫૮-૧૦-૮ ૮૨ સુયોધ	૫૯ કરદલી	
૧૦૯ કૃતજ્ય	રામજ્ય	૭૯ રાજમાણિક્ય	૮૪ મેધાણી	૫૫-૮-૧૦ ૮૩ હારીત	૬૦ જ્યતપાલ	

૧૧૦ રાગજય	૮૦ મહીપાલ	૮૫ નૃપજય	૫૧-૧૦-૧૦ ૮૪ ભરત	૬૧ અશ્વમેધજ
૧૧૧ સંજય	૮૧ મહગલ	૮૬ દુર્વા	૫૦-૮-૨૧ ૮૫ વિરાચન	૬૨ કુરુદન
૧૧૨ શાકમંત્રીન	૮૨ મૂલરાજ	૮૭ નિમિ	૪૭-૬-૨૦ ૮૬ અભીદ	૬૩ સેનવીર
૧૧૩ કોધાનિત			૮૮ બૃહદ્રથ ૪૫-૧૧-૨૩ ૮૭ સંવરણ	૬૪ વીરમાલ
૧૧૪ અતુલવિક્રમ	૮૩ મહીપાલ	૮૯ સુદાસ	૪૪-૮-૭ ૮૮ સુધનવા	૬૫ રિપુજય
૧૧૫ પ્રસેનજિત	શાકય	૮૪ શિલાનિત	૬૦ શતાતીક ૪૦-૧૦-૮ ૮૬ પરીક્ષિત	૧ પ્રયોત(૧)
૧૧૬ શ્રદ્ધ	૮૫ ઝેઝ	૯૧ દુર્દમન	૫૦-૧૧-૮ ૬૦ ભીમસેન	૨ „ (૨)
૧૧૭ સુરય	૮૬ દેવેન્દ્ર	૯૨ બર્હિર્નર	૩૯-૬-૦ ૯૧ પ્રદીપન	૩ „ (૩)
૧૧૮ (સમિત)	શુક્લોપન	૮૭ ચૂડચંદ્ર	૬૩ દંડપાણિ ૪૦-૧૦-૨૫ ૯૨ ક્ષેમક	૪ ચંદ્રપ્રયોત
(નામવંશ)		૮૮ દુર્ગાજય	૯૪ નિમિ	૫ સતપ્રયોત
<hr/>				
	૮૯ વિશ્વવરાહ	૯૫ ક્ષેમક	૫૮-૫-૮ નરવાહન	૧ શિશુનાગ
	૯૦ મૂલરાજ	૧ વિશ્વવા	૧૭-૩-૨૯ શતાતીક	૨ કૌકવર્ગ
	૯૧ ક્રન્હરાજ	૨ પદ્મવેણ	૪૨-૮-૨૧	૩ ક્ષેમકર્મા
	૯૨ ગોવિંદમલ	૩ વીરસેન	૫૨-૧૦-૭	૪ ક્ષેમજિત
ગોમતપુદ્ગ	૯૩ આનંદ	૪ અનંગશાચી	૪૭-૮-૩ ૯૬ ઉદયન	૫ બિંબિસાર

વિશ્વમ ૫

કલિયુગ : બૌદ્ધકાલથી વિ.સં. ૧ સુધી, યુધિ-સં. ૧૯૫૨ થી ૩૦૪૪

અંકવંશ	વિશ્વવાવંશ	ઉદયનવંશ	રાજયકાલ	પરમાર	નાગવંશ
યુગપુર	ઈન્દ્રપ્રસ્થ	કૌશલ		ઉત્તરેન	પાટલિપુત્ર
૬૪ ચાસુડ	૫ હરિનિત		૩૫-૬-૧૧	પૃથ્વીપતિ	
	૬ યુગસેથી		૪૪-૨-૨૨	ઉકે. પૃથ્વી	૬ અભ્યતસાનુ
	૭ સુખપાલ		૩૦-૨-૨૧	૧ સુજ	૬૬ ક
૬૫ સર્વલેહ	૮ કદુત		૪૨-૬-૨૪	૨ બડિયાદરાજ	ઉદય-ઉદાસીન
	૯ સભજન		૩૨-૨-૧૪	૩ ભિગ્ગા	
				૪ ભમઇન્દ	મહાનંદી
૬૬ દુર્ગાજય	૧૦ અમરચૂડ		૨૧-૩-૧૬	૫. નંદ	નંદવંશ
	૧૧ અમીપાલ		૨૨-૧૧-૨૫	૬. બધાયેલ	૧. નંદિવર્ધન
૬૭ શાલિવાહન	૧૨ હસરથ		૨૫-૪-૧૨	૭. મરિયપ	૨. ઉગ્રસેનનંદ
૬૮ વિક્રમભોજ	૧૩ વીરસાલ		૩૧-૮-૧૧	૮. કચ	૩. પાસુકનંદ
૬૯ મહીપાલ	૧૪ વીરસહા		૪૭-૦-૧૪	૯. મન્મથ	૪. પાંડુ કમતિ
				૧૦. માનકુપદ	૫. જૂપાલનંદ
૧૦૦ ખેંગાર	૧ વીરમહાર		૩૫-૧૦-૮	૧૧. વત્સરાજ	૬. રતનપાલનંદ
૧૦૧ દેવરથ	૨ અગિતસિંહ		૨૭-૭-૧૯	૧૨. વંસ	૭. ગોવિંદુ
૧૦૨ દયાપાલ	૩ સર્વદત્ત		૨૮-૩-૧૦	૧૩. પતરાજ	
	૪ સુવનપતિ		૧૫-૪-૧૦	૧૪. અગ્નિપત	૮ રસેસિદીકા
૧૦૩ જગદેવ	૫ વીરસેન		૨૧-૨-૧૩	૧૫. બનેપત	૫હાપદનંદ-(૩)

પથિક

ભાનુચારી/૧૯૬૧

૭

ક્રમ	અહીંના	૪૦-૮-૭	૧૬. ૫ સંવત	૯ ધનનાં
૧૦	સુપ્રેમ	૨૬-૪-૩	૧૦. પુરુષ	૧૦. પુરુષ
			૧૮. પુરુષ	૧૮. પુરુષ
૧૦૪	વિક્રમ	૧૭-૨-૧૦	૧૮ મંગળપાલ	૧૮ મંગળપાલ
	૬ વેળપાલ	૨૮-૧૧-૧૦	૧૯ રતનપાલ	૧૯ રતનપાલ
	૧૦ મહાકર્મ	૩૭-૭-૨૧	૨૦ ધનતપાલ	૨૦ ધનતપાલ
૧૦૫	અનંતપાલ	૪૨-૫-૧૦	૨૧ રાઘવપાલ	૨૧ રાઘવપાલ
	૧૨ સુમરુદન	૮-૧૧-૧૩	૨૨ સમરપાલ	૨૨ સમરપાલ
૧૦૬	સોભરાજ	૨૮-૬-૧૭	૨૩ રાયપાલ	૨૩ રાયપાલ
	૧૪ હરિરાય	૨૬-૧૦-૨૮	૨૪ દેવપાલ	૨૪ દેવપાલ
૧૦૭	અમરેશ	૩૫-૨-૧૦	૨૫ અમરપાલ	૨૫ અમરપાલ
૧૦૮	અંબરીય	૨૩-૧૧-૨૩	૨૬ ગેલપાલ	૨૬ ગેલપાલ
૧૦૯	સુવર્ણ	૫૨મારવ	૫૨મારવ	૫૨મારવ
૧૧૦	અગ્નિવર્ણ	૪૪ ધરણીધર	૪૪ ધરણીધર	૪૪ ધરણીધર
		૩૫ ધીઅડ	૩૫ ધીઅડ	૩૫ ધીઅડ
૧૧૧	અનિરુદ્ધ	૩૬ ધીરોત	૩૬ ધીરોત	૩૬ ધીરોત
		૪૭ લક્ષ્મણોત	૪૭ લક્ષ્મણોત	૪૭ લક્ષ્મણોત
		૪૮ કામરોત	૪૮ કામરોત	૪૮ કામરોત
		૪૯ સુધવા	૪૯ સુધવા	૪૯ સુધવા
		૪૦ હંદરોત	૪૦ હંદરોત	૪૦ હંદરોત
		(કનકરોત)	(કનકરોત)	(કનકરોત)
૧૧૨	અપરિહ	૬ રાજપાલ	૬ રાજપાલ	૬ રાજપાલ
૧૧૩	સાંભળ	૪૧ સુપ્રેમ	૪૧ સુપ્રેમ	૪૧ સુપ્રેમ
		(મહર્ષિ)	(મહર્ષિ)	(મહર્ષિ)
૧૧૪	અર્ચકમલ	૪૨ ભર્તૃહરિ	૪૨ ભર્તૃહરિ	૪૨ ભર્તૃહરિ
૧૧૫	સંકરજાળ	૪૩ ચિક્રમાદિત્ય મહાવિક્રમ	૪૩ ચિક્રમાદિત્ય મહાવિક્રમ	૪૩ ચિક્રમાદિત્ય મહાવિક્રમ

૧. અત્રિ નામ, અપિપત્તી અનસ્યા-પ્રવરત્તય: 'અત્રિ'ના ત્રણ પુત્ર થયા: ચંદ્ર દત્તાત્રેય અને દુર્વાસા, એમાં ચંદ્ર દત્તાત્રેય અને દુર્વાસાએ બ્રહ્મકર્મ સ્વીકાર્યું, દુર્વાસા-ગૌત્ર ચંદ્રાચાર્ય-પ્રસંગ સુધીના સમય પર્ષત પ્રસિદ્ધ રહ્યું છે. દત્તાત્રેયના નામથી તો કોણ અજ્ઞાત છે! (અપરિહ)

વહોરાએનો ઇતિહાસ*

[એક હસ્તપ્રત]

ડૉ. એમ. જી. કુરેશી

શ્રી એ. એ. એ ફ્રેન્ચ જેવા પ્રખર વિદાને મુંબઈની સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરીની અરખી-ફારસી હસ્તપ્રતોનું એક કૃતેલોખ તૈયાર કર્યું છે તેમાં અરખી હસ્તપ્રતોમાં “રસાલનુહ-તરુમનુહ ઝહિરહ લિ ફિકતે અહરતિલ ખાહિરહ”નો ઉલ્લેખ કર્યો છે, અર્થાત્ “પ્રગતચિત વહોરા પંથના લોકોનો ઉજ્જવળ અહેવાલ.”

આ હસ્તપ્રત અરખીમાં છે; વચ્ચે કયાંક કયાંક એનો ફારસી અનુવાદ છે, કયાંક નથી. એના લહિયાનું નામ મુનશી હાજી સલાહુદ્દીન અરાઈ છે. એના કર્તાનું નામ મળતું નથી, પણ હસ્તપ્રતમાં એ પોતાને વહોરા કોમના એક સભ્ય તરીકે ઓળખાવે છે. તદુપરાંત કર્તાના પોતાના કાલમાં જે વહોરાએના મુઝર્જી ધર્મચુરુ હતા તેમનું નામ મોલાના ઝેનુદ્દીન હતું અને લેખક એમના નામ પછી “મુલા એમને દીધાંયુષ અપેઈ” એમ લખે છે. આ હસ્તપ્રતની રચનાનો સમય, જે કયાંય ઉલ્લિખિત નથી, તે ઉપયુક્ત વિગત ઉપરથી નક્કો થઈ શકે છે.

આ હસ્તપ્રત “મિરાતે સિકંદરી” નામની ફારસી હસ્તપ્રત સાથે બંધાયેલ છે. “મિરાતે સિકંદરી” અને વહોરાએના આ ઇતિહાસનો લહિયો એક જ છે. લહિયો હાજી સલાહુદ્દીન અરાઈ લખે છે કે “ફાર્મસ સાહેબના આદેશથી મેં હિ. સ. ૧૨૬૪-ઈ. સ. ૧૮૪૯ માં અમદાવાદના કાજ સાહેબ, કાજ હુસેન વદદ કાજ મોહંમદ સાહેબ સાહેબના મકાનમાં ખેસીને ‘મિરાતે સિકંદરી’ની આ હસ્તપ્રતની સંપૂર્ણ નકલ કરી. હિ. સ. ૧૨૬૫, સફર મહિનાની સાતમી તારીખે લહિયાએ આ હસ્તપ્રત પૂરી કરી.” એટલે એક જ વર્ષમાં એણે આ અને હસ્તપ્રતોની નકલ કરી.

આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે મળકૂર લહિયાએ મળકૂર ઇતિહાસની એ જ વર્ષે અમદાવાદમાં જ નકલ કરી હોવી જોઈએ. અરખી ઈબારતની નકલ કરવામાં લહિયાએ જોઈએ તેટલી ચોક્કાઈ રાખી નથી. આને “ખોડરા”નું બહુવચન “ખાહિર” કરવામાં આવે છે. આ હસ્તપ્રતમાં એનું બહુવચન “અહરહ” કરવામાં આવ્યું છે. અરખી ભાષામાં બહુવચન અને રીતે શક્ય છે, પણ હાલ “ખાહિર” વધારે પ્રચલિત છે. આ હસ્તપ્રતના જરૂરી ફકરાઓનું શુદ્ધરાતી ભાષાંતર નીચે પ્રમાણે છે :

“સત્યના પંથે ચાલતા, હિંદમાં વસતા વહોરા નામે ઓળખાતા લોકોના આ અહેવાલ છે, એ લોકો કેવા છે, એમનું મૂળ કયાં છે અને એમને આ અનુપમ લઠાવો-એટલે કે ઈસ્લામ ધર્મ-કવી રીતે મળ્યો એનો આમાં થોડો અહેવાલ છે. હું પોતે પણ એ પૈકી એક છું. આ પંથના લોકો ખાલ અને આંતર દષ્ટિએ સત્યના સીધે પંથે ચાલનારા હોય છે. હંમેશા નમાઝ પઢે છે, રોઝા રાખે છે. પ્યાદાત કરે છે, (કિતાબ (કુરાન) અને સુન્નાત પ્રમાણે વર્તે છે, આ ખાનેના નિયમોનું કદી ઉલ્લંઘન કરતા નથી અને એનો ફાઈ પણ અંશ જતો કરતા નથી.

“જે લોકોમાં એક ‘હાદી’ એટલે કે ધર્મચુરુ હોય છે, જે એમને હંમેશા સત્કાર્યો કરવા પ્રેરે છે અને અસત્ય તથા પાપથી રોકે છે. વહોરાએ એમના આદેશ અને નિર્દેશને ચુસ્તપણે વશ થાય છે, કદી એમનો અનાદર કરતા નથી, બાણે કે ‘હાદી’ સાહેબનું એમના ઉપર એક પ્રકારનું રાજ્ય ચાલે છે. એમની એક આચાર-સંહિતા છે, એક પરંપરા છે, વહોરાએ એને અનુસરે છે.

“જ્યારે એક ‘હાદી’નું અવસાન થાય છે ત્યારે તરત ખીલ ‘હાદી’ સાહેબ નિભાય છે. જે સન્નિવૃત્તા અને શોગ્યતા ધરાવતા હોય તેા હાદી સ્વર્ગસ્થતા સંતાનમાંથી નિભાય છે અને જે એમના

સમા સંબંધીએ કરતાં ચડિયાતી પાત્રતા ધરાવતા હોય તો એમના સંતાન સિવાય અન્યને પણ હારી બતાવાય છે. એક વખત 'હારી' સાહેબની વરણી થઈ જાય તો વહોરા બાઈએ એમના આદેશ પ્રમાણે વર્તવા તત્પર હોય છે અને એમનું આધિપત્ય સ્વીકારી લે છે, સહેજ પછી આતાકાની ક્યાં વગર, આ એમને એક સિરસ્તો છે.

“વહોરા લોકો ઈસ્લામ સિવાયના ધર્મમાં માનતા હતા, પણ યમનથી અબ્દુલ્લાહ નામના એક સંત પુરુષ ખંભાત પધાર્યા, રખલન અને પાપ સામે એમને ખુદાનું રક્ષણ પ્રાપ્ત હતું. વાણી અને વર્તનમાં એ સંપૂર્ણ અનુકરણીય હતા.

“ખંભાતમાં કાકા કેલા? અને એમનાં પત્ની કાકી કેલીને અબ્દુલ્લાહ સાહેબ એ વખતે મળ્યા કે જ્યારે એઓ પોતાના ખેતરમાં કામ કરતાં હતાં. કાકા કેલાએ પૂછ્યું: ‘આપ દોણુ છો અને કંચાંથી પધાર્યા છો?’ એમણે કહ્યું: ‘હું અરબસ્તાનથી આવ્યો છું અને મારે પાણી પીવું છે, કાકાએ કહ્યું: ‘કૂવો તો છે, પણ એનું પાણી સૂકાઈ ગયું છે.’ એમણે કહ્યું: ‘ક્યાં છે એ કૂવો?’ એમને ત્યાં લઈ જવામાં આવ્યા. એમણે પૂછ્યું કે ‘જે આ કૂવો હલકાયર તો તમે તમારા ધર્મ ત્યાગી મારો ધર્મ અંગીકાર કરશો?’ એમણે કહ્યું: ‘હા.’ અબ્દુલ્લાહ સાહેબે કૂવામાં તીર માર્યું, જે નીચેના પથ્થરમાં જઈને વામનું અને કૂવામાં પાણી ઊછળવા માંડ્યું. કાકા કેલાએ અને એમનાં પત્નીશ્રી ત્યાંને ત્યાં જ સુસહમાન થયાં. ત્યાર બાદ મૌલા અબ્દુલ્લાહ વસ્તીના અંદરના ભાગમાં ગયા. ત્યાં એમણે ચમત્કારો દેખાડ્યા. એક વિદ્વાન (મહંત) જેડે એમની મુલાકાત થઈ. મૌલા અબ્દુલ્લાહે એવી અસરકારક રજૂઆત કરી કે એમના મનને શાંતિ મળી, એમણે પણ ઈસ્લામ અંગીકાર કર્યો.

“ત્યાર બાદ એઓ ખંભાત પધાર્યા. ત્યાંના એક મંદિરમાં લોહાનો હાથી કોઈ પણ જાતના ટેકા વગર હવામાં લટકતો હતો. એમણે એ હાથિને પોતાની શક્તિથી નીચે ઉતાર્યો. આ ચમત્કારથી લોકો અંજળાય અને ઘણા લોકોએ મૂર્તિઓની પૂજનને બદલે ખુદાની ઇબાદતનો રસ્તો સ્વીકાર્યો.

“સિદ્ધરાજપ જેસીંગ નામનો ત્યાંનો રાજા આ વાત સાંભળીને રતબ્ધ થઈ ગયો. સિદ્ધરાજે કહ્યું: ‘દેશી શક્તિથી આદિકાલથી હવામાં અધર લટકતા એ મહાકાય હાથિને કોણે પાડ્યો?’ ‘લોશએ કહ્યું, ‘યમનથી કોઈ સંત પધાર્યા છે, એ એમના ધર્મનો પ્રચાર કરે છે.’ રાજાએ ચુસ્ત થઈને એમને પકડવા એક લશ્કર મોકલ્યું. જ્યારે લશ્કર એમને પકડવા ગયું ત્યારે એમની આસપાસ એક મોટો ખાડો બની ગયો, જેમાં અગ્નિની જ્વાળાઓ હતી. લશ્કર માટે એ ઝાળાંબનું અશકય હતું. રાજાને ખચર આપી. રાજાએ આવીને વિનંતી કરી કે આપની પાસે પહોંચવાનો માર્ગ કરી. આપો આપણે ચર્ચા કરીએ. જે આપ સત્યપથે હશે તો અમે આપનું અનુકરણ કરીશું.’ ત્યારબાદ અગ્નિ કંડો પડ્યો. ત્યારબાદ રાજાએ કહ્યું: ‘હે સંત પુરુષ, અમારો ધર્મ પ્રાચીન છે, તમારી વાત અમને નવી લાગે છે, તમારી પાસે તમારા સત્ય અને અમારા અસત્યનો કોઈ પુરાવો હોય તો આપો.’ સંત પુરુષે કહ્યું: ‘હે રાજા, આપ આ ભય અને મોટી મૂર્તિને ભજવે છો, આ મૂર્તિ વાણીહીન છે. આપ એને જે પોકારો છો તે એ સાંભળી શકતી નથી. એ આપના લાલાલાજ માટે જવાબદાર નથી, પણ હું એક મહાન ખુદાને સમજી કહું છું, મને એનાથી હંમેશ કલ્યાણની અપેક્ષા છે, એના સિવાય કોઈથા હું ઈસ્તો નથી, એ હંમેશ જીવતો રહેનાર છે. હું એને જ્યારે પણ પોકારું છું તો એ મને સાંભળે છે અને જવાબ આપે છે, એણે જ મને ચમત્કારિક શક્તિ અર્પાઈ છે, જે મર્યુ તો તમારી આ મૂર્તિને તમારી ભાષામાં બોલતી કરી શકું છું, એ પોતે જ બોલીને આપને કહેશે: મારો પંથ સત્યનો છે. જે આ ન મારો ધર્મ અંગીકાર કરવાની ખાત્રી આપો તો આપની આ મૂર્તિને હું બોલતી કહું’. રાજા એ માટે સહમત

થયો. મૂર્તિએ મોલીને સંતપુત્રના પક્ષે સાક્ષી પૂરી. રાત્ર અને એમની સાથે આવેલા એમના સહચર્યાં-
ઓએ આ બધું સાંભળ્યું અને એવું. રાત્રએ પોતાની જનોઈ કાપી નાખી અને એમની સાથેના
લોકોએ પણ એવું કહેવાય છે કે એ દિવસે કપાયેલી જનોઈઓનું વજન લગભગ ૨૬૦ તલ થયું.

“ત્યાર બાદ ખંભાતમાં દૂર દૂર સુધી ઈસ્લામનો ફેલાવો થયો તેમજ આખાવ યુજરાતમાં પણ
“સિદ્ધરાત્ર જેથી જ મુસલમાન થયો અને ભારમલ પણ. સૌપ્રથમ મુસલમાન થનાર એ જ હતા.
અમારા મોલાના અને હાદી સૈફુદ્દીન એમના જ વંશજ છે. એ જ એમના યશસ્વી પૂર્વજ છે. ત્યાર
બાદ એમના સુપુત્ર મોલા વાફુખના હાથમાં સત્તા આવી. ત્યારબાદ એમના સુપુત્ર મુસ્લા ઈસ્લાક થયા,
એમણે જ એમને ઉછેર્યા હતા. ત્યારબાદ થોડો સમય સત્તા (માદી) એમના વંશજે અને સગાઓમાં
રહી અને થોડો સમય એમના વંશજે સિવાયના લોકો ‘હાદી’ બન્યા, એટલે સુધી કે હાલના અમારા
રૌબદના મોલાના સૈફુદ્દીન હાદી થયા. ખુદા એમને કયામત સુધીનું દીર્ઘાયુષ અર્પે. આજે અમે સો
એમને અનુસરીએ છીએ, ધર્મનો બામતમાં એઓશ્રી જ અમારા માર્ગદર્શક છે.

“આ રીતે યુજરાતમાં ઈસ્લામનો ઉદય મોલા અબ્દુલ્લાહના હાથે હિ. સ. ૪૧૦ માં થયો.
ખંભાતમાં જ એમની કબર છે. એઓશ્રી યમનના માલિક બન માલિક હમાવીના શિષ્ય હતા. એઓ
હિબતુલ્લાહ બિન ખસા શીરાઝીના શિષ્ય હતા. શીરાઝી સાહેબે એમના યશસ્વી પૂર્વજને પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત
કરેલું અને આ સિલસિલો છેક હજરતે સલમાન હારસી (૨. ૬) સુધી પહોંચે છે, જેમના વિશે
રચલુલ્લાહે (સ. અ. ૧૦) ફરમાવ્યું કે સલમાન અમે ‘અહલે બત’ પછી એક છે.”

અહીં અનુવાદ પૂરો થાય છે. ત્યાર બાદ હસ્તપ્રતમાં હજરતે સલમાન હારસી (૨. ૬)ની પ્રશંસાના
એક બે ફકરા છે. એ વાતનો એક હાલ આ લેખને સંબંધ નથી.

અંતે લેખક કહે છે કે “ખરીદ-વેચાણ કરનારને એટલે કે વેપાર કરનારને યુજરાતના લોકો
‘વહોરા’ કહે છે. વહોરા કહેવલવવા માટે બીજા પશુ કારણ છે, પણ સૌથી બધુંનું અંત સુવિદેત
કારણ તો આ જ છે.”

આ હસ્તપ્રતથી વહોરાઓ અંતે પ્રચલિત વાર્તાઓને ટેકા સાંપડે છે. તદ્દુપરાંત એમના ‘હાદી’
વિશે થોડુંક બધુવાનું મળે છે.

ખંભાતમાં આવેલ હાઈ મોલાઈ અબ્દુલ્લાહની* કબર ઉપરના લેખમાં મુસલમાનસિરા આદેશથી
એઓ અહીં આવ્યા હોવાનું લખ્યું છે. મુસલમાનસિર યમનનો રાજા હતા. એના ઇતહાસન લગતી
બે-એક અરબી હસ્તપ્રત મુબઈની સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરીમાં છે, જે વાંચી શકાઈ નથી, કદાચ એના
અબ્યાસથી વધુ વિગતો પ્રકાશમાં આવે. આ લેખમાં અલ્લખિરિયાનો પણ ઉલ્લેખ છે. આદેશના ઉત્તરના
દેશોને મુસલમાના સામ્રાજ્યક રીતે ‘મગારેબ’ તરફે આજે છે, જેમાં અલ્લાખિરિયાનો સમાવેશ થાય છે
અને ‘મગરિય’માં મોલાઈ શબ્દ વધાર પ્રચલિત બનેલો મળે છે, પણ અંતે હસ્તપ્રતો બેશ પછી
આગળ વાત કરી શકાય.

પાઠટીપ

(૧) મૂળ અરબી હસ્તપ્રતમાં આ જ પ્રમાણે છે, પણ એની નીચે લખેલા ફરસી અનુવાદમાં
એટલો વધારો કરવાના આવ્યો છે કે ફક્ત પાણી ખાતું હતું ત અબ્દુલ્લાહ સાહેબે મીઠું કરી બતાવ્યું.

(૨) આ બધા જ પ્રશ્નો કરીમ મહમદ માસ્તરે ‘મહાયુજરાતના મુસલમાના’નાં વર્ણવ્યા છે.
જુઓ પ. ૧૩૫-૧૩૬, પણ કોઈ પ્રમાણ આપ્યું નથી. એમણે માત્ર એટલું જ લખ્યું છે કે “શિયા-
ઓની દલ માન્યતા પણ છેક અકારણે તો ના જ હોય.”

(૩) શ્રી કરીમ મહમદ માસ્તરે કાકા એકલા અને કાકી એકઝી એમ નામ આપ્યાં છે. (મહા-
યુજરાતના મુસલમાનો પૃ. ૧૩૬)

પથિક

અનુઆર/૧૯૬૧

૧૧

(૪) એક દાઈશ્રીનું નામ મોહમદઅલી હતું એમ માસ્તર લખે છે. પૃ. ૧૩૩, 'આમે કોસર' નામના ત્રંચના લેખક શેખ મોહમદ ઈકરામે એમનું નામ મોહમદ આપ્યું છે. (આમે કોસર, બીજી આવૃત્તિ, પૃ. ૩૬૯-૩૭૦)

(૫) મૂળ અરબી હસ્તપ્રતમાં 'સિદ્દાર જેશી'ગ' લખ્યું છે તેથી વિદ્વાન ઈંગ્લેન્ડ-લેખકશ્રી ફેઝી સાહેબ એને 'સરદાર જેશી'ગ' વચ્ચે છે (જુઓ ઈંગ્લેન્ડ, પૃ. ૮), પણ મારા નાત્ર અભિપ્રાય મુજબ એને 'સિદ્દારાજ' વાંચવું જોઈએ.

(૬) શેખ મુહમ્મદ ઈકરામના મંતવ્ય પ્રમાણે દાઈ ખા અબ્દુલ્લાહ અથવા મુહમ્મદે ૨૦ વર્ષ સુધી બ્રાહ્મણ તરીકે સિદ્દારાજના રસોઈયા તરીકે કામ કર્યું હતું. અને ગુપ્ત રીતે ઈસ્લામનો પ્રચાર કર્યો, સિદ્દારાજને જાણ થતાં એમને જીવતા સગાગારી દેવાનો આદેશ અપાયો, પણ પકડાય એ પહેલાં જ એઓ અવસાન પામ્યા અને એમની લાશ ફોલોનો ઢગલો બની ગઈ. (આમે કોસર, પૃ. ૩૭૦) ઈકરામ સાહેબ એમ પણ લખે છે કે કેટલાક લોકોના મંતવ્ય પ્રમાણે સિદ્દારાજ મુસલમાન તો થયો, પણ પાછળથી એ હિંદુ થઈ ગયો હતો. એમણે ખંને વાતો ત્રિશ કોઈ હવાલો આપ્યો નથી.

(૭) શેખ ઈકરામના કહેવા પ્રમાણે સિદ્દારાજના ભારમલ અને તાડમલ નામના બે પ્રધાનો મુસલમાન બધા. કરીમ મહમ્મદ માસ્તર ભારમલને કોઈ સામંત માને છે, કેમકે ભારમલ નામનો સિદ્દારાજનો કોઈ પ્રધાન હતો નહિ. આ ભારમલની કબર ખેડા જિલ્લાના ઉમરેઈ ગામમાં શિયા વહોરાઓના કબ્રસ્તાનમાં હોવાનું કહેવાય છે, ભારમલ અટકના વહોરાઓ સૌરાષ્ટ્રમાં જૂનાં રાજ્યોમાં છે.

(૮) મોલાઈ અબ્દુલ્લાહ સાહેબની કબર ખંજાતમાં છે. એમની કબર ઉપર અરબીમાં એક કતબો છે. આ કતબોનો ફોટો મને ડૉ. રામજીલાઈ સાવલિયાએ(બો.જે. વિદ્યાલવન) આપ્યો. ત્યાર બાદ અમે કેટલાક મિત્રો ખંજાત જઈને જોઈ પણ આભ્યા. એ કતબાના અરબી લખાણનો લાવાર્થ આ પ્રમાણે છે :

"આ કબર પવિત્ર દાઈ મોલાઈ અબ્દુલ્લાહની છે, જે મુસલતનસિરના હુકમથી સૌ પ્રથમ અહીં ધર્મ-પ્રચારક પધાર્યા. એમણે અલજિરિયાના દાઈને આદેશ આપ્યો. એમના પ્રયત્નોને લીધે અને એમના સાથી મોલાઈ અહમદના પ્રયત્નોને કારણે, ખુદાએ હિંદના ૨/૩ જેટલા લોકોને માર્ગદર્શન અપાવ્યું. એ ખંને સિદ્દારાજ જેશી'ગના સમયમાં અહીં પધાર્યા. સિદ્દારાજે એમની વાત રચીકારી અને મુસલમાન થયો. આ ઘટના હિ. સ. ૪૬૫ અથવા ૪૮૭ થી હિ.સ. ૫૩૬ વચ્ચેની છે. એઓશ્રી મોહમ્મદના પહેલા દિવસે મરણ પામ્યા." મૂળ હસ્તપ્રતમાં હિ.સ. ૪૬૦ છે, જ્યારે કતબમાં હિ.સ. ૪૬૫/ ઈ. સ. ૧૦૭૨ છે. એ કાંઈ મોટો તફાવત નથી.

(૯) હઝરત પીર મહમ્મદશાહની લાઇબ્રેરીમાં 'અલમુનુની' નામની એક અરબી હસ્તપ્રત છે. એના લેખક જગવિખ્યાત વિદ્વાન મૌલાના મહમ્મદ તાહિર પટ્ટણી (મત્યુ ૯૮૬ હિ.સ.) છે. એમાં એઓ પોતાને 'વહોરા એટલે કે અતાજિજુલ હિન્દી' અર્થાત 'વહોરા એટલે કે ભારતીય વેપારી' તરીકે ઓળખાવે છે. મૌલાના મુહમ્મદ તાહિર ચુરત સુન્ની હતા અને અકબરનો સાથ લઈ એમણે શિયા વિરુદ્ધ ચળવળ કરેલી. છેવટે આત્મા જતી વખતે ઉજ્જૈનમાં એમને ઘડીકે કરવામાં આભ્યા.

(૧૦) મોલાઈ અબ્દુલ્લાહના હાથે સિદ્દારાજ મુસલમાન થયો, પણ શેખ ઈકરામ લખે છે કે એવું કહેવામાં આવે છે કે સિદ્દારાજનું મરણ થયું તો ગુપ્ત રીતે એને દફન કર્યો અને એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું કે ફેવી દેવતાઓ એની લાશને લઈ ગયા. 'આમે કોસર'માં શેખ ઈકરામે એમ કહેવા માટે હવાલો આપ્યો નથી.

[નોંધ : સિદ્દારાજ વિશેની આ વાત સમકાલીન સાહિત્યમાં કથાિય મળતી નથી -તંત્રી]

પારડી તાલુકાના આદિવાસીઓનાં દેવ-દેવીઓ

ડૉ. જી.જે. દેસાઈ અને પ્રો. બી. એન. જોશી

[આ અભ્યાસમાં પારડી તાલુકામાં વસતા આદિવાસીઓનાં દેવ-દેવીઓ વિશે જ માહિતી એકત્ર કરવામાં આવી છે, તેથી એ સમાજની ઉત્પત્તિ, એમના પૂર્વજોનો ઇતિહાસ, આર્થિક સામાજિક અને રાજકીય બાબતો વિશે ખાસ માહિતી આપવામાં આવી નથી. આદિવાસીઓ પૈકી જેઓ ધોડિયા જાતિના છે તેઓનાં ૧૪૪ કુળ માનવામાં આવે છે.]

આ લેખની સામગ્રી માટે આદિવાસી વસ્તીવાળાં નાનાં મોટાં ૧૬ ગામેની મુલાકાત લેવામાં આવી હતી તેમજ એ સમાજનાં આગેવાન સ્ત્રી-પુરુષો પાસેથી એમનાં દેવ-દેવીઓ વિશે માહિતી મેળવવામાં આવી હતી. પારડી તાલુકાનાં ૮૧ ગામે પૈકી જે ગામેની મુલાકાત લેવામાં આવી તેઓનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે :

૧. પરવાસા	૬. તરમાલિયા	૧૧. પારડી
૨. કુમલાવ	૭. આમળી	૧૨. નાની તંબાડી
૩. બાલદા	૮. ખેરલાવ	૧૩. કિરરલા
૪. રોહિણી	૯. રાખડી	૧૪. બલીકા
૫. પરિયા	૧૦. વાલછીયા	૧૫. બગવાડ
		૧૬. સુખેશ

ધોડિયા જાતિ : આ આદિવાસીઓ પોતાની ઉત્પત્તિ વિશે કેટલીક પ્રચલિત લોકકથા વર્ણવે છે તે મુજબ પોતાની જાતિને એઓ ૧૫૦૦ થી ૨૦૦૦ વર્ષ પ્રાચીન માને છે અને રાજપૂત ગણસિમા વંશમાંથી એમના પૂર્વજો જિતરી આબ્યા હતા એવી માન્યતા ધરાવે છે. ૨ મહારાષ્ટ્રના ધૂળયા જિલ્લાના જંગલ-વિસ્તારમાં પોતાના પૂર્વજોએ સૌ-પ્રથમ વસાહત સ્થાપી હોવાથી એઓ 'ધૂંડ્યા' કે 'ધોડિયા' કહેવાયા એવો મત પણ પ્રચલિત છે. ધોડિયા સમાજમાં કોઈ પેટા જાતિઓ નથી, પરંતુ જુદાં જુદાં કુળો છે. એક જ કુળમાં લગ્ન કરવાનો નિષેધ માનવામાં આવે છે. આ કુળોનાં નામો પરથી જાણવા મળે છે કે આ લોકો પોતાની જાતિમાં પણ ઉચ્ચ-નીચ એવા વર્ગભેદ પાડે છે.

રચળતપાસ કરતમાન જણાયું છે કે આ સમાજમાં જે દેવ-દેવીઓની પૂજા થાય છે તે બધાં દેવ-દેવીઓનાં સ્થાનકો કોઈ મંદિરમાં જ હોય એવું નથી, સામાન્ય રીતે ગામના પાદરે લીમડા પીપળા વડ મહુડો આમલી સીસમ કે સામળાના ટૂકો નામે સ્થાનક હોય છે. આ દેવ-દેવીઓની મૂર્તિ કે આકાર પણ સ્થાનિક રહેનારા કુંભાર કે સુથારે માટી કે લાકડામાંથી બનાવેલ મનુષ્યના જેવી સુખાકૃતિ હોય છે અથવા માટીના ઘડા પર નાના નાના આંગળીથી ખાડા પાડેલા હોય કે લાકડામાં આંખોનો આકાર પાડેલો હોય છે. ઘણી જગ્યાએ માત્ર કેરતી અણુશ્વ પથ્થર કે લાકડાના ટુકડા પર સીંદૂર લગાડી પૂજા માટે મૂર્તિ બીની કરી દેવામાં આવે છે. દીવો પૂજનનું મુખ્ય સાધન છે. નેવેલ કે ભોગમાં પાંચ બકરાં થા મરઘાનું માસ અને દારૂ હોય છે. આ પ્રજા માટે લાગે દરેક દેવ-દેવીને અંધશ્રદ્ધાથી જ માનતી હોય છે. દરેક દેવ-દેવીમાં અમર્ય શક્તિ છે : એનામાં ભરખી જવાની, કદરૂપ કરી દેવાની, ખીમાર પાડી દેવાની, ખારેલાં કાંચોમાં ખાખરૂપ બનવાની, બાળકો ન થવા દેવાની, ખજીયા ભેગું કરેલું અનાજ લઈ જવાની અને ખેતરોમાં પાક નાશ કરવાની વગેરે શક્તિ રહેલી હોવાનું મનાય છે, તેથી એવાં દેવ-દેવીઓની બીક આદિવાસીઓમાં ધર કરી ગયેલી હોય છે. આ પ્રકારનાં ૩૨ અને

અધિક

જાન્યુઆરી/૧૯૬૧

૧૭

અંધશ્રદ્ધાને કારણે જ આ લોકો અનેક જાતના વહેમોનું સંગ્રહસ્થાન બની ગયાં છે. કોઈ પણ રાજ-ચાળો કે આપત્તિ રોકવા દેવાની બાધા લે છે. આ કાર્ય દેવ-દેવીના દૂત તરીકે ભગત-ભગતાણી કરે છે. ભગત કે ભગતાણીનું કામ કરનાર વર્ગ એમની જાતિનાં જ માલુસ હોય છે. એઓ કુંચર નવકાવે, કુંચર ઉપર ફવ (આગ) લગાડે, માતાનો ભાર કાઢે તથા પોતાનાં પશુઓ માટે બાધા લે છે. એઓ પાંચે બકરા કે મરઘી બલિ તરીકે ચડાવે છે. આમ મનુષ્ય અને પશુ બંનેની આપત્તિ દૂર કરવા બાધા (માનતા) રાખવામાં આવે છે.

ધર્મના પરંપરાગત સ્વરૂપમાં એઓની વારસાગત શ્રદ્ધા એ એમનાં અપરિવર્તિત મૂલ અને પ્રતીકોનું સારું ઉદાહરણ છે. ૪ સ્થળતપાસ દ્વારા કેટલાંક મુખ્ય અને પ્રસંગીકિત દેવ-દેવીઓનાં સ્થાનકો પૂર્ણવિધ માન્યતા વગેરેની માહિતી મેળવવામાં આવી જે નીચે મુજબ છે :

(૧) **બરેમદેવ (બ્રહ્મદેવ) :** અહીં તરીકે પૂજાતા આ દેવનું સ્થાન પીપળો સીમળો કે સીસમના ઝાંડ નીચે હોય છે. એનું મુખ્ય મંદિર પારડી ગામમાં રાષ્ટ્રપૂર્ણ ધોરી માર્ગ ઉપર મામસતદ્વાર કચેરી પાસે આવેલું છે. એ ઉપરાંત તાલુકામાં બીજાં બે જાણીતા મંદિર છે: એક બગવાડ ગામમાં અને બીજું બલીકા ગામમાં. બાકીનાં નાનાં નાનાં મંદિર વગરનાં સ્થાનકો આખા તાલુકામાં ૪૦ થી ૫૦ જેટલાં છે. આ દેવની અગત્યની બાધાઓ માનતાઓ પૂર્ણવિધ વગેરે માટે પારડીના મંદિરે આખા તાલુકાની આદવાસી પ્રજા આવે છે.

આસો વદ બારસન દિવસે આ દેવની પૂજા થાય છે, મેળો ભરાય છે, લીધેલી બાધાઓ (માનતાઓ) મુકાય છે અને બીજી બાધાઓ લેવાય છે. ખાસ કરીને ગોવાળિયા આ દેવને સાવશેષ માને છે. બળદ ગાય બેસના શીંગડાને જેડુ લગાડે છે, મંદિરે નાળિયેર-સી દૂર-ચોખા ફૂલ વગેરે ચડાવે છે. હાલમાં કેટલાક માદરેશમાં આ મૂર્તિ મૂકેલા જણાય છે, પરંતુ દૂરના જંગલોવસ્તીનાં ગામોમાં માટીના આકૃતિ અથવા લાકડામાંથી બનાવેલ અદ્ભુતદેવનાં પૂજા થાય છે.

(૨) **સલાગાઈ (સાલગાઈ) કે શીતળા દેવી :** આ દેવીનું મુખ્ય મંદિર વલસાડ જિલ્લાના વલસાડ તાલુકાના મુળી ગામ આવેલું છે. બીજું મહત્ત્વ પારડી તાલુકાના બગવાડ ગામ આવેલું છે. આ દેવના ઉગતના શ્રાવણ મુકે સાતમના દિવસે થાય છે. લોકો ગુજરાત યુનાવાઈટીના સંસ્થા 'સેન્ટર ફોર હોમીયોપેથિક સ્ટડીઝ' તરફથી 'દેવી આદેશન' નામનું પુસ્તક પ્રગટ થયું છે, જેના લખક ડાક્ટર હોમીયન સન ૧૯૨૨ ના નવમ્બરમાં સુરત જિલ્લાના આદવાસીઓના 'દેવી આદેશન' નામથી પ્રગટેલા સાપ્તિકિક ચેતનાનું વર્ણન કર્યું છે. ગાંધીયુગમાં આદિવાસીઓમાં ધાર્મિક માન્યતાઓ સાથે રાજકીય જાગૃત અને બનના. પદલાયલા ભગજનનું આ પુસ્તકમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એવડ હાર્ડિંગમના મત અનુસાર આ દેવી સલાગાઈ તરીકે જાણીતી બની હતી. એ મૂળ ચાણક જિલ્લાના પાલવદા વસ્તીનાવા આવી હતી અને ત્યાંથી વાપી દમણ પારડી ધરમપુર વાંસદા બિનાઈ સાનગઢ થઈને બ્યારા મુળ જાણીતી બની હતી. વધુમાં હાર્ડિંગમ લખે છે કે સલાગાઈ દેવી શીતળાની દેવી તરીકે હિંદુના નામના પારડી વિસ્તારના આદવાસીઓ વાસ્તે સમાજસુધારણા માટેનું પરિયજન બની તથા અગ્રી ગતવા ફેકલ્ડા માટે જૂત-રાસસ-ડાકજીવલા જેવી માન્યતા ઉપરના કુમલા તરીકે કામ કર્યું...આજ બાળુ બારડોલી તથા જલ્લાપાર તાલુકામાં ગાંધીકાર્યના સાચીદાર તરીકે રાષ્ટ્રપૂર્ણ કાર્યમાં સહાયક બની.^૧

આ દેવી હાલમાં શીતળા દેવી તરીકે અને બળિયા દેવ (બાપા) તરીકે બંને નામથી પૂજાય છે. દેવીના પૂજા જે દિવસે થાય તે દિવસે પાંચલાં દિવસનું રાધેલું રાદું ખાવોના રિવાજ છે.

સુશાખાઈ અથવા શીતળાખાતાની માટીની મૂર્તિ બનાવવામાં આવે છે તેના પર ટીંડોરાંના વેલા ચડાવવામાં આવે છે. કેટલાંક લીમડાનાં પાન પણ ચડાવે છે, કારણ કે બાળકને બ્યારે શીતળા આવે છે ત્યારે ટીંડોરાંનો રસ અને લીમડાનાં પાનનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. બગિચા બાપા નથી જ્યાં એટલે ચરોર જિવે હળદર લગાડવામાં આવે છે. દેવીની અનેક બાધા રાખવામાં આવે છે. બાધા મૂક્યા લોકો મંદિરે જાય છે ત્યાં નૈવેદ્યમાં કૌરો કાગળ, બૂરો (વાદળી) દોરો, હળદરનો મંદિરો, નાળિયેર તથા કંકુ ચડાવે છે, સાત ધાન (સાત પ્રકારનું) બનાજ સૂરણ ટીંડોરાં આદુ વગેરે પણ ચડાવવામાં આવે છે. આ રીતનો ભોજ બનનાર બાળક કે મોટી ઉંમરની વ્યક્તિ ડોક્ટરની દવાનો જરૂર પણ ઉપયોગ કરતાં નથી. ભગત ભગતાણી પાસે શીતળાના દાણા જોડાવવામાં આવે છે અને એમની સૂચના મુજબ બાધા રાખવામાં આવે છે. જરૂર જણાય તો મરવાનો બસિ પણ ચડાવે છે.

(ક) બાધાદેવી : આ દેવીનું મુખ્ય મંદિર ધરમપુર તાલુકામાં વિરવલ ગામમાં છે. એના મુખ્ય પૂજારી (ભગત) દિતિયા બાપા એક વૃદ્ધ આદિવાસી હતા. આ દિતિયા બાપા પણ બાધાદેવીને રીઝવા માટેના માધ્યમરૂપે પૂજતા હતા કુતેથી આદિવાસીઓ પ્રથમ પૂજા દર્શન વગેરે દિતિયા બાપાના સ્થાનકનાં કરે છે, ત્યારપછી બાધાદેવીને પૂજે છે. પારઠી તાલુકામાં બાધાદેવીનાં નાનાં મોટાં આશરે ૨૦ જેટલાં મંદિર છે તેમાં પરવાસા ગામનાં મુખ્ય મંદિર છે. બાધાદેવીનાં મંદિરોમાં રામ-લક્ષ્મણ-સીતા અને હનુમાનજીની મૂર્તિઓ હોય છે. આ પ્રકારની મૂર્તિવાર્ગી મંદિરોનાં સ્થાનકને 'બાધાદેવી' શા માટે કહેવામાં આવે છે એની કોઈને માહિતી નથી. આ દેવીની પૂજા કાર્તિક સુદિ અગિયારસ તથા રામનવમી(ચૈત્ર સુદિ નોમ)ને દિવસે માત્ર થાય છે. આ દિવસે દરમ્યાન મેળો ભરાય છે અને નૈવેદ્ય ધરાવાય છે. પહેલાં નૈવેદ્યમાં મરવાનો બસિ ચડાવવામાં આવતો, પણ હવે લોકો મંદિરમાં નાળિયેર ચડાવે છે અને ઘેર જઈને મરઘો વઘેરે છે. મેળા દરમ્યાન રામાયણ ભાગવત અને નાની મોટી કથાઓનું આયોજન કરવામાં આવે છે.

(ઁ) પાદરદેવી : આ દેવીનાં સ્થાન દરેક ગામમાં એક કરતાં વધુ જગ્યાએ એક જ ગામમાં હોય છે. આ દેવીનું મંદિર નથી, પરંતુ પથ્થર કે લાકડાંથી દેવી બનાવીને દરેક ગામને પાદરે પધરાવેલ હોય છે. આ દેવી ગામના રક્ષક તરીકે હોય છે. ગામમાં દુસ્મન ન આવે. રોગચાળો ન આવે કે કુદરતી આફતો ન આવે એ માટે આ દેવી પૂજાય છે. એનાં પૂજા નૈવેદ્ય વગેરેનાં વિધિ કોઈ પણ સારા દિવસે થાય છે, ગામના કોઈ પણ સામૂહિક કાર્ય વખતે પાદરદેવીને પૂજવામાં આવે છે.

આ દેવીથી બ્યારે ગામનું રક્ષણ ન થાય અને કોઈક બચાવે રોગ ગામમાં લાગુ પડી જાય તો એક વિશિષ્ટ પ્રકારનો વિધિ બધા દેવાને રીઝવવાના થાય છે. એ છે 'દેવીનો ભાર ઉતારવો' આ વિધિમાં દેવીની પ્રતીકાત્મક મૂર્તિ બનાવી એને લાકડાના રથમાં સ્થાપવામાં આવે છે, જેને 'દેવીનો રથ' કહેવામાં આવે છે. ગામનાં ત્રણ લોકો પોતાનાં વાજિત્રો લઈને બેઠાં થાય, દરેક પોતાને ઘેરથી બનાજ મરણુ બકડું ફળ નાળિયેર વગેરે ગમે તે એક-બે વસ્તુ સાથે લઈને આવે અને ગામના મુખ્ય મર્ગેથી સ્ત્રી-પુરુષ-બાળકો નાચતાં ફરતાં, વાજિત્રો વગાડતાં દેવીના રથને લઈને ગામથી દૂર નદી કે કાતર સુધી જાય, ત્યાં જો કોઈ સાથે લાભ્યાં હોય તે દેવીને બસિ તરીકે ચડાવે, રસોઈ બતાવે અને સાથે બેસીને જામે. દેવીના રથને ત્યાં જ મૂકી આવે, પછી ઘેર પાછા જાય. આમ દેવીનો રથ કાઢવાથી ગામ પવિત્ર થયું ગણાય.

પશ્ચિમે

બા-સુઆરી/૧૯૬૧

૧૫

(૫) ખેતરપાળ (નાગદેવ) : આ દેવનું સ્થાન દરેક ઔદિવાસી પોતાના ખેતરમાં બિલુ કરે છે. માટીના નાના નાના કોઈ પણ પ્રકારના આકારો બનાવી એને મહુલા સીસમ કે અન્ય જાડના થડ પાસે મૂકવામાં આવે છે. આવશ્યક સુદિ પાંચમને દિવસે ખેતરપાળની 'નાગદેવ' તરીકે પૂજા કરવામાં આવે છે. આ દેવ ખેતરના રખેવાળ તરીકે હોય છે. એ ખેતરમાં પડેલાં જીવ જંતુ ઉંદર વગેરે પ્રાણીઓનો શિકાર કરી ખેડૂતનું વાવેલું અનાજ બચાવે છે. દર વરસે પ્રથમ વરસાદ થાય ત્યારે અને રોપણી તથા વાવણીના સમયે ખેતરપાળના સ્થાનકે એખા રાંધવામાં આવે, નાળિયેર-સીંદૂરથી એની પૂજા કરવામાં આવે, પછી જ ખેતીનાં કામ શરૂ થાય છે.

(૬) કણસરી (કનહેરી) દેવી : આ દેવીની પૂજા ખેતીમાં વધુ અનાજ બીજે એ માટે થાય છે. દેવીનું સ્થાન આદિવાસીઓ પોત-પોતાના ખેતરમાં રાખે છે. અનાજના ઘોટામાંથી નાના-મોટા આકારની મૂર્તિઓ બનાવી ખળીમાં પધરાવે છે. અનાજનાં કણસલાં કે ડુંડાં પરથી 'કણસરી' શબ્દ બન્યો છે. ખેતરમાં પાક તૈયાર થાય એટલે લગતને બોલાવીને આગલા વર્ષની કનહેરી દેવીનું વિસર્જન કરી નવી મૂર્તિઓ પધરાવે છે. એ વખતે મરઘાંનો બલિ ચડાવે છે. જેટલા પ્રકારનું અનાજ પાક્યું હોય તે બધામાંથી થોડું થોડું લઈને ખેતરમાં જ રાંધે છે અને સગાલકાલાઓને બોલાવીને જમણુ આપે છે. આ દેવીની સ્થાપના ખળીની પાસે થયા પછી ખળીમાં જવાનો મુખ્ય માર્ગ હોય તે માર્ગ પર નજીકમાં આવતા જાડ સાથે ઘાસનું દોડું બાંધવામાં આવે છે. દોરણની વચ્ચે માટીના ઘડો બાંધવામાં આવે છે. એમાં સાત ધાન (સાત પ્રકારનું અનાજ) અને ઉપર નાળિયેર મૂકવામાં આવે છે. રસ્તા પર રાખથી ત્રણ પદા પાડે છે, જેથી જૂત-પછીત-ગરબુ વગેરે રાત્રે આવોને પાકેલું અનાજ ભરખી ન જાય. કણસરી દેવી ખેતીના પાકનું રક્ષણ કરે છે તેથી ખૂબ શ્રદ્ધાપૂર્વક એની પૂજા થાય છે.

(૭) બાળો દેવ (બાળકોના દેવ) : આ દેવનું મુખ્ય સ્થાન પારડી ગામમાં પારડી કોલેજ પાસે આંગણું છે. બીજાં નાનાં મોટાં સ્થાનો આશરે ૬ થી ૭ જેટલાં છે. પારડીના દેવ સમગ્ર તાલુકામાં પ્રખ્યાત છે. દરેક રવિવાર અને ગુરુવારે આ સ્થળે અસંખ્ય શ્રદ્ધાળુ લોકો આવે છે. જે એને બાળકના જન્મ પછી બાળકો મરી જતાં હોય, બીજાં કારણોસર બાળકોને જન્મ થતો ન હોય તો આ દેવીની બાધા રાખવામાં આવે છે. એ ઉપરાંત સ્ત્રી કે બાળક નગરાઈ જાય, એમના ઉપર કોઈ જૂત-પિશાચ કે ગરબુની નબર પડે, સખત માંદગી અને કે શરીરનો વિકાસ ન થાય ત્યારે પણ આ દેવની બાધા રાખવામાં આવે છે. આ દેવના સ્થાનકે લગત અથવા લગતથી બેસે છે. એ દર્દીને ધુણાવે, દાઘા આપે અને વનસ્પતિની દવા આપે. આ દેવ પ્રત્યે આદિવાસીઓ સિવાયના સવર્ણો પણ શ્રદ્ધા રાખે છે, એના પૂજાવિધિના નિયમોનું પાલન કરે છે.

(૮) હનુમાનદેવ : આ દેવનું સ્થાન બાધાદેવી(રામ-લક્ષ્મણ-સીતા)ના મંદિરની સાથે હોય છે, પરંતુ એ સિવાય લગભગ દરેક ગામમાં હનુમાનદેવની મૂર્તિ હોય છે. તાલુકામાં આશરે ૬૫ થી વધુ હનુમાનદેવનાં સ્થાનક છે તેમાં પારડી ગામમાં ડુંગરી કળિયા ખાતે મોટા હનુમાનદેવનું મંદિર ટેકરી ઉપર આવેલું છે. હનુમાન-જયંતી વખતે તેમજ દર શનિવારે લોકો હનુમાનદેવને તેજ આડે અને સીંદૂર ચડાવે છે તથા નળિયેર વધેરે છે, કેટલાક ગામોમાં પથ્થરના આકાર વગરના દેવની સ્થાપના પણ લોકોએ કરેલી છે. ખાસ કરીને બીજાં દેવ-દેવીઓની બાધા માનતા કે પૂજાવિધિ પછી પણ દુઃખ દર્દી ન મટે ત્યારે લગતને માધ્યમ બનાવી હનુમાનદેવને રોજરવા એની બાધા રાખવામાં આવે છે. હનુમાનદેવ આદિવાસીઓને રક્ષક દેવ ગણાય છે.

પ્રસંગોચિત દેવ-દેવીઓ :

૧. **આખલી માતા :** આ માતાનું મુખ્ય મંદિર પારડી ગામમાં નગર પંચાયત પાસે છે. આખા તાલુકાના લોકો અહીં દર્શન કરવા આવે છે. આ દેવ ઉધરસ-શરદી દૂર કરે છે. એની આધા લેવાથી ગમે તેટલી મોટી ઉધરસ હોય તોપણ દૂર થઈ જાય છે એવી માન્યતા છે. વર્ષમાં ગમે ત્યારે એની પૂજા થાય છે. ગૌશાખ સુદ ત્રીજ (અખાત્રીજ)ના દિવસે અહીં મેળો ભરાય છે.

૨. **દિટિયુ દેવ :** પશુઓમાં રોગ ન આવે એના આ ખાસ દેવ છે. આ દેવનું કોઈ નિશ્ચિત સ્થાન નથી. પશુપાલન તથા ખેતી કરનાર ખેડૂનો આ દેવને માને છે. બળદને તાથ પહેરાવી પ્રથમ વાર ખેતીના કામમાં લેવાની શરૂઆત થાય ત્યારે આ દેવની પૂજા થાય છે. ખેતીમાં કામ આપતાં પશુઓને રોગચાળો લાગુ પડે કે એ મરી જતાં હોય ત્યારે એની આધા રાખવામાં આવે છે. પુરુષો આધા રાખે ત્યારે વાળ-ચૂંક કપાવે છે અને છાણવાળા બૂમલા (મરેલી માઝલી) ખાવામાં આવે છે.

૩. **મેવલો દેવ (બળદેવી) :** આ દેવીનું મુખ્ય સ્થાનક પારડી ગામમાં મુખ્ય બજારમાં લિલાવાલા બેન્કની પાસે છે. એ ઉપરાંત નાનાં-મોટાં સ્થાનક આશરે ૮ થી ૧૦ જેટલાં છે. બળદેવી તરીકે દેવીનાં સ્વરૂપમાં અને મેવલા દેવ તરીકે દેવનાં સ્વરૂપમાં એની પૂજા થાય છે. આ દેવને ખાસ કરીને દુકાળ પડે, વરસાદ અનિયમિત અને ત્યારે પૂજામાં આવે છે. એની પશુ આધા રાખવામાં આવે છે. જેઠ વદિ અગિયારસને દિવસે તાજિયેર સીંદૂર અને કુલોપી એની પૂજા કરવામાં આવે છે. જ્યારે વરસાદ બિલકુલ ન પડે ત્યારે લાકડાના પાટલા ઉપર મેહુલા દેવની માટીનો મૂર્તિ સ્થાપી ગામમાં ફેરવવામાં આવે છે. આ પાટલો જીંઘડોને ચાલનાર સ્ત્રીઓનાં માથાં પર પાણી રેડાડો રિવાજ છે. મેહુલાને નવસાતી, એની આરાધના કરી રીઝવવાથી વરસાદ પડે છે એવી માન્યતા આદિવાસીઓ ધરાવે છે. આ પ્રસંગે વરસાદનાં લોકગીત પણ ગવાય છે. દા.ત. 'ઉત્તર વરહો દક્ષિણ વરહો-ચારે દિશે મેવલા.'

૪. **સાતમુખી માતા :** આ દેવ-દેવીઓનું સ્થાન મોટે ભાગે દરેક આદિવાસી પોતાના ઘરમાં રાખે છે. ઘરના પૂજાસ્થાનમાં નાનું 'ઘોડિયું' બનાવી એમાં સાત દેવીઓની મૂર્તિવાળું ચિત્ર રૂંદે છે. આ સાત દેવીઓ આ છે : ૧. અગાસી માતા, ૨. અંબા માતા, ૩. મહાકાળી માતા (મરી માતા), ૪. ભગવાની માતા, ૫. મહેશ્વરી માતા, ૬. મહાલક્ષ્મી માતા, ૭. મેવડી (મેવળી) દેવી.

આ પદ્ધતિથી સાત દેવીઓને એક જ સ્થાને મુકવાનું કારણ એ છે કે આ દરેક દેવીનું મૂળ ભૌગોલિક સ્થાન વલસાડ જિલ્લામાં નથી અને દૂર દૂરનાં દેવીનાં સ્થાનકોએ નિયમિત જઈ શકાય નહિ તેથી લોકો સમમુખી ચિત્ર કે છાપો ઉપસાવોને પૂજા-દર્શન માટે ઘરમાં રાખે છે.

ઉપસંહાર : પારડી તાલુકાનાં ગામોમાં સ્થળતપાસ કરતાં જણાયું છે કે આદિવાસીનાં પ્રચલિત દેવ-દેવીઓ ઉપરાંત બીજા અનેક નાના મોટા દેવોની પૂજા અહીંની પ્રજા કરે છે. ભગવાન શંકરનાં મંદિર હવે ગામે ગામ અતવા લાગ્યાં છે તેમ જ ભુદી જુદી માતાનાં મંદિરો અને સ્થાનકો સ્થપાતાં જાય છે. અહીંના આદિવાસીઓનાં દેવ-દેવીઓ અંગે જે વિગતો મેળવવામાં આવી તે ઉપરથી નીચેનાં તારણો નીકળી શકે એમ છે :

(૧) આ તાલુકાનો સમગ્ર આદિવાસી સમાજ ચુસ્ત હિંદુધર્મનો જણાય છે.

(૨) હિંદુધર્મનાં યથા દેવ-દેવીઓમાં શ્રદ્ધા ધરાવે છે અને ભુદા જુદા દેવોની મૂર્તિપૂજામાં પણ માને છે.

(૩) આધુનિક સુધરેલો સમાજ એમનાં પ્રાચીન દેવ-દેવીઓને ભૂદાં ભુદાં નામથી પૂજતો થયો છે. દા.ત. અરમહેવને બ્રહ્મા, હિરમહેવને શિવ, મહાભયમીને મહાલક્ષ્મી વગેરે નામથી પૂજે છે.

પશિક

અનુચારી/૧૯૬૧

૧૭

(૪) આ સમાજ કેટલીક અધ્યક્ષ અને ભગત-ભૂવામાં માને છે એના પ્રમાણમાં બહુ ઝોઝો ધટાડો થયો છે અને જૂની પરંપરા માન્યતા વગેરે ચાલુ જ રહી છે. અહીંનો આદિવાસી સમાજ કુંભારે બનાવેલા મટીની મંદિરના જૂના છુમ્મટો ધરમાં રાખે છે અને એને પણ 'અરમદેવ' તરીકે પૂજે છે. ઉપરાંત લેવાના આકારની નાની પ્રતિમાઓને દેવતાના તાલન તરીકે પૂજે છે, વાધને પણ પૂજે છે.

(૫) આ સમાજ ભગત-ભગતાણીનો આશ્રય લે છે, શ્રદ્ધાપૂર્વક માનતાઓ માને છે તેમજ મંત્ર તંત્ર દોરા ધાગા વગેરેમાં શ્રદ્ધા ધરાવે.

(૬) વર્તમાન આદિવાસી સમાજ ધીમે ધીમે બીજી જાતિના લોકો સાથે સંપર્કમાં આવવાથી બીજા સંપ્રદાયો તરફ શ્રદ્ધા ધરાવતો થયો છે.

(૭) વર્તમાન આદિવાસી સમાજ કોઈ પણ જાતની લઘુતાદ્રષ્ટિ વિના પોતાની જાતિ વિશે ગર્વ અનુભવે છે. એમણે પોતાની જૂની રૂઢિઓ હજી ચાલુ રાખી છે. બંધારણીય અધિકારના લાભો મેળવી આ સમાજ રાજકીય અને સામાજિક જગતિ અનુભવતો થયો છે. પરિણામે એઓની ધાર્મિક પરિસ્થિતિમાં પણ કેટલાક ફેરફાર થયા છે.

(૮) પોતાની આગવી સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા જળવેી રાખવા આદિવાસી સમાજે વિષમીઓનાં કે બીજા કોઈ પણ પ્રકારનાં પ્રલોભન છોડી દેવાની જરૂર છે. પોતાની પુરાણી રીત-રસમ અને આદિવાસી અસ્મિતા ટકાવી રાખવાની હાલમાં ખૂબ જરૂર જીભી થઈ છે. આ દિશામાં સક્રિય બની કામગીરી કરવા પરમ પૂજ્ય અખંડાનંદજી મહારાજની દેખરેખ હેઠળ સનાતન સેવા સંઘ-પારડીની રચના થઈ છે. ૭

પાદટ્ટીપો :

૧ દળવી મોહનભાઈ બી., ઘોડિયા જાતિનો ઇતિહાસ-૧૯૭૬, પૃ. ૧૭

૨ એબન, પૃ. ૭

૩ એબન, પૃ. ૩

૪ 'ઘોડિયા આઈડેન્ટિફિકેશન', લે. રાયચીબની એન્ડ રીઝર્ચ, એસ. એચ. એમ. બી.આર પ્રકાશિકા, દિલ્હી, ૧૯૮૫, પૃ. ૯

૫ ડેવિડ હાર્ડિંગન, દેબી આંદલોન, સેન્ટર ફોર સોશિયલ સ્ટડીઝ, સુરત, ૧૯૮૬, પૃ. ૧૯

૬ એબન, પૃ. ૪૧

૭ પટેલ રમણભાઈ દેવાભાઈની રમર મુલાકાત, ગામ કુમલાવ, તા. પારડી

સ્થાપના : તા. ૧૧-૧૦-૨૭

ફોન : ૫૫૩૨૯૧/૫૫૩૮૫૦

ધી બરોડા સીટી કો-ઓપરેટિવ બેંક, લિ.

રજી. એફિસ : સંસ્થાવસાહત, રાવપુરા, વડોદરા-૩૯૦૦૦૧

શાખાઓ : ૧. સરદારભવન, જ્યુબિલી બાગ પાસે, ટે. નં. ૫૪૧૮૨૪

૨. પથરગેટ પાસે, ટે. નં. ૫૪૧૬૩૧

૩. કૃતેગંજ, ચર્ચની સામે, ટે. નં. ૩૨૬૩૬૪

૪. સરદાર છાત્રાલય, કારેલીબાગ, ટે. નં. ૬૪૮૧૨

૫. જાકાતનાકા પાસે, ટે. નં. ૩૨૮૩૪૬

દરેક પ્રકારનું બેંકિંગ કામકામ કરવામાં આવે છે.

મેનેજર : કાર્તિકભાઈ ડી. પટેલ

મંત્રી : ચંદ્રકાંતભાઈ ગુ. પટેલ

પ્રમુખ : છી કાભાઈ પટેલ

૧૮

જાન્યુઆરી/૧૯૬૧

માઉન્ટ આયુ અને ગુજરાત

શ્રી હસમુખ વ્યાસ

આંતરરાષ્ટ્રિય હિંદસ્થાન તરીકે સુપ્રસિદ્ધ આયુ પર્વત ગુજરાત રાજ્યથી લગભગ ૨૫-૩૦ કિ. મી. દૂર હોવા છતાં આજે એ રાજસ્થાન રાજ્યનો એક ભાગ છે, પરંતુ એક સમય એવો પણ હતો કે એ ગુજરાતનો ભાગ હતો. આની પાછળ લાંબી રાજકીય કથા છે. એ ટૂંકમાં બોલેએ.

મા. આયુ ભૂતપૂર્વ શિરોહી રાજ્યનો સૈન્ય-દૃષ્ટિએ મહત્વપૂર્ણ ભાગ હતો. ભૂતકાળમાં એનું અધિપત્ય બદલાયા કરતું, અર્થાત્ ક્યારેક એ આરવાડનો હિસ્સો બની રહેતું તો ક્યારેક ગુજરાતનો। પરંતુ અંગ્રેજોને આયુ પર્વત હવા ખાવાના સ્થળ તરીકે પસંદ પડતાં ઈ. સ. ૧૮૧૭ માં એઓએ એને શિરોહી રાજ્ય પાસેથી બાડા-પટ્ટે લીધું ત્યારથી ભારત સ્વતંત્ર થયું ત્યાંસુધી એ અંગ્રેજોને અધીન રહ્યું. તા. ૫-૮-૧૯૪૭ ના રોજ ભારત સરકારે આયુ પર્વત પુનઃ શિરોહી રાજ્યને સોંપતાં એ રાજકીય ખતપટ(ટી)ડું બામ બની રહ્યું.

પૂર્વે નોંધ્યું એમ તા. ૫-૮-૪૭ ના રોજ આયુ શિરોહીને પાંચ સેપાતાં ગુજરાતે આપ્યા સખત વિરોધ કર્યો. ગુજરાતના દાવા પ્રમાણે ભૂતકાળમાં આયુ ગુજરાતમાં હતું, ગુજરાતના રાજાઓનું એના પર શાસન ચાલતું અને સૌથી મહત્ત્વની દલીલ એ હતી કે એ ગુજરાતીભાષી હતું। સ્વ. કનૈયાલાલ મુનશીએ ‘મહા ગુજરાત’ની યોજના રજૂ કરી, આ યોજના અનુસાર શિરોહી તેમજ રાજપૂતાના એજન્સીના ગુજરાતી ભાષા-ભાષી પ્રદેશો, જેવાં કે વાસવાડા કુંગરપુર પાલનપુર અને ઈસર રાજ્યને ગુજરાતમાં મેળવી ‘મહાગુજરાત’ની રચના કરવામાં આવે. નવે. ૧૯૪૭ માં સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ સમક્ષ આ યોજના રજૂ કરાઈ. સ્થાનિય લોકનેતાઓના વિરોધના કારણે કુંગરપુર અને વાંસવાડા યથાવત રખાયાં, પણ શિરોહીને પશ્ચિમ ભારત અને ગુજરાત એજન્સીમાં રખાતાં આયુ ગુજરાતનો એક હિસ્સો બની રહ્યું.

માર્ચ, ૧૯૪૮ માં રાજપૂતાનાનાં દક્ષિણ અને દક્ષિણ-પૂર્વ ભાગમાં આવેલ રાજ્યોને મેળવી ‘સંયુક્ત રાજસ્થાન’ નામનું એક નવું રાજ્ય બનાવવાની યોજના ભારત સરકારના વિચારાધીન હતી. આ દરમ્યાન ભારત સરકારે પશ્ચિમ ભારત અને ગુજરાત એજન્સી-અંતર્ગત આવેલાં રાજ્યોને સંયુક્ત રાજ્યમાં મેળવી દેવાનો નિર્ણય લીધો, આથી હવે પ્રશ્ન એ ઉપરિચત થયો કે શિરોહીને સંયુક્ત રાજ્યમાં મેળવવું કે સંયુક્ત રાજસ્થાનમાં। આ અંગેની વાટાઘાટ કરવા સાડુ ભારત સરકારના તત્કાલીન દેશી રાજ્યોના સાચવ શ્રી વી. પી. મેનને રાજસ્થાન પ્રદેશ કોન્ગ્રેસના અધ્યક્ષ અને શિરોહી રાજ્ય એજન્સીના કાઠિયાવાડ-સલાહકાર શ્રી જોકળભાઈ મદને દિલ્હી બોલાવ્યા. ત્યાં (દિલ્હીમાં) વાટાઘાટ-વિચારવિમર્શ દરમ્યાન શ્રી જોકળ શિરોહીને કોઈ રાજ્યમાં ન મેળવતાં હાલ પૂરતું કંદ-શાસિત રાખવાનો અભિપ્રાય-મત દર્શાવ્યો.

આ દરમ્યાન તા. ૧૮-૪-૪૮ ના રોજ સંયુક્ત રાજસ્થાનનું ઉદ્ઘાટન કરવા પં. નહેરુ ઉદ્ઘાટન આગ્યા ત્યારે લોકોએ અને સ્થાનિક નેતાઓએ શિરોહીને રાજસ્થાનમાં જ મેળવવાની જોરદાર માગણી એમની (પં. નહેરુની) સમક્ષ રજૂ કરતાં પડિતજીએ શ્રી મેનને એક પત્ર લખી જણાવ્યું, ઇચ્છા વ્યક્ત કરી કે ‘શિરોહીને ગુજરાતમાં મેળવવા સામે લોકોમાં તીવ્ર રોષ હોઈ જનતાની ઇચ્છાને માન પાધિક

ગાંધીયારી/૧૯૬૧

૧૬

આપણું.” અર્થાત્ શિરોહીને ગુજરાતમાં ન ભેળવવું. આનો જવાબ આપતા શ્રીમેનને (તા. ૨૨-૪-૪) શ્રી નહેરુને લખ્યું કે “શિરોહીના પ્રશ્ને લોકો સાથે વ્યાપક વિચાર-વિમર્શ કરેલ છે અને દરેક સુદાને ધ્યાનમાં રાખીને જ એને ગુજરાતમાં ભેળવવાનો નિર્ણય લીધેલ છે.”

છેવટે શ્રી ગોકુળભાઈ ભટ્ટ દ્વારા આપાયેલ મત અનુસાર તા. ૮-૧૧-૪૮ ના રોજ શિરોહીનું પ્રશાસન કેંદ્ર સરકારે લીધું ને શ્રીમદ્દને એના પ્રથમ પ્રશાસક બનાવવામાં આવ્યા, પરંતુ, તા. ૨૧-૧૨-૪૮ ના રોજ રાજપુતાનાના રીજિનલ કમિશનર શ્રી કે. પી. પિલ્લાઈએ કેંદ્ર સરકારને એક રિપોર્ટ મોકલી રપટ જણાવ્યું કે “શિરોહીના પ્રશાસકશ્રીએ સંખ્યાબંધ ઉચ્ચ અધિકારીઓને મનસ્વી રીતે એમના પદેથી દૂર કર્યા છે, એટલું જ નહિ, લોકોમાં અસંતોષ પણ વધી રહ્યો હોઈ રાજ્યમાં શાંતિ ને વ્યવસ્થા જાળવવા શિરોહીને કેંદ્ર સરકારે કાં તો પોતાના સીધા શાસન નીચે તત્કાલ લેવું અથવા પડોશના કોઈ રાજ્યમાં ભેળવી દેવું ઉચિત ગણાશે.” આ રિપોર્ટના આધારે ભારત સરકારે તા. ૫-૧-૪૯ ના રોજ શિરોહી રાજ્યને પોતાના તરફથી કેંદ્ર સરકાર વતી-વહીવટ ચલાવવા સુંઝઈ સરકારને સોંપ્યું. અહીં એ યાદ રહે કે આ સમયે ગુજરાત દ્વિ-ભાષી સુંઝઈ રાજ્યનું જ એક અંગ હતું. આમ, આજી ગુજરાતમાં ભળ્યું કહી શકાય.

પરંતુ શિરોહીના લોકોએ ભારત સરકારના આ પગલાનો સખત વિરોધ કર્યો. તા. ૧-૪-૪૯ના રોજ શિરોહી જિલ્લા ડેપુટી સમિતિએ એક પ્રસ્તાવ (કરાવ) પસાર કરી શિરોહીને તત્કાલ રાજસ્થાનમાં ભેળવવાની માગણી કરી, પરંતુ સરદાર પટેલે એઓની કોઈ પરવા કર્યા વિના શિરોહી-વિભાજનનો મક્કમ નિર્ણય લીધો. શ્રી વી. પી. મેનને શ્રી ગોકુળભાઈ ભટ્ટ તેમજ અન્ય સ્થાનીય નેતાઓને દિલ્હી તેણી સરકારના નિર્ણયની જાણ કરી. આ નેતાઓએ પ્રારંભમાં તો એનો વિરોધ કર્યો, લોક-આંદોલનની હમથી પણ દીધી, પણ અંતે સમજવટથી એઓએ એને સ્વીકારી લીધો! સરદારશ્રીની યોજનાનુસાર જાન્યુઆરી, ૫૦ માં ભારત સરકારે શિરોહીનું વિભાજન કરી, આજી પર્વત અને દેલવાડ પ્રાંતનાં ૮૯ ગામોને સુંઝઈ રાજ્યમાં અને બાકીનાં ભાગને રાજસ્થાનમાં ભેળવી દીધો.

ભારત સરકારના ઉપયુક્ત નિર્ણયથી શિરોહી રાજ્યમાં વ્યાપક જન-આંદોલનને શરૂ થયું અને આ દરમિયાન જ સરદારશ્રીનું અવસાન થયું. ભારત સરકારે વધતા જતા લોક-આંદોલનને ધ્યાનમાં લઈ આંદોલનકારીઓને “વિભાજનના નિર્ણય પર પુનઃ વિચાર કરવા”ની ખાતરી આપતાં આંદોલન સમેટાવ્યું અને અંતતઃ રાજ્ય-પુનર્ગઠન-આયોગની ભલામણના આધારે તા. ૧-૧૧-૫૬ ના રોજ માઉન્ટ આજી તેમજ દેલવાડ પ્રાંતનાં બધાં ગામે સુંઝઈ (ગુજરાત) રાજ્યમાંથી લઈ પુનઃ રાજસ્થાનમાં ભેળવી દેવાયાં. આમ ત્યારથી આજી પર્વત પણ રાજસ્થાનના એક હિસ્સો બની રહેલ છે.

નોંધ : નવ ભાગમાં પ્રસિદ્ધ “ગુજરાતનો રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ”માં આના વિશે કંઈ જ ચર્ચા થયેલ નથી!

ડૉ. હાઈદરુલ્લ, ભરૂચ ડોરજી-૭૬૧૪૫૫

મકરસંક્રાંતિનું દેશગૌવિધ્યે ઋતુપર્વ

શ્રી. દીપક જગતાપ

મકરસંક્રાંતિ અથવા ઉત્તરાયણનું પર્વ ઋતુમાં આવી રહેલા પરિવર્તનની છદ્મી પોકારે છે. સર્પની ઉત્તર ગોળાર્ધ તરફની પ્રતિ નિમિત્તે આ પર્વ જિજ્ઞવવામાં આવે છે. ૧૪ મી જાન્યુઆરીએ જિજ્ઞવવામાં આવતા આ પર્વ દરમિયાન દેવો પોતાની લાંબી નિદ્રા બાદ જાગૃત થતા હોવાની માન્યતાને પગલે આ દિવસે લોકો દાનપુણ્ય કરે છે.

ભારતની સંસ્કૃતિ અને એના તહેવારો હંમેશાં વિવિધતા-સભર રહ્યા છે. દર વર્ષે ૧૪ મી જાન્યુઆરીએ આવતો પતંગોત્સવ સમગ્ર દેશમાં હોશિયર જાગવાય છે. (ઈ.સ. પ્રમાણે તો એ પ્રતિવર્ષ ૧૨ મી એ, પછી ૧૩ મી એ અને હવે ૧૪ મી જાન્યુઆરીએ હોય છે.)

આ દિવસે લોકો પ્રાતઃકાળે વહેલાં જાગી, સ્નાન કરી શરીરે દોષ લગાડે છે, દિવસે સર્પનું પૂજન કરે છે. અગ્નિમાં તલ હોમવાનો પણ રિવાજ છે. એએ પૂર્વજોને પણ અર્ધ આપે છે. આ દિવસે સમગ્ર ભારતભરમાં તલનો જ ઉપયોગ થવા પાછળની એક માન્યતા એવી પણ છે કે એનાથી પાપનો નાશ થાય છે. સ્ત્રીઓ ખાસ વસ્ત્રાલંકારો ધારણ કરે છે. આ દિવસે શેરડી મૂકવાનો રિવાજ પણ છે. એનાથી દાંત સાફ થાય છે. એ દિવસે નાગરવેલનાં પાન, કંકુ, નાગિયેર તથા અન્ય મસાલા અને વસ્ત્રનું દાન પોતાની માતાઓ પુત્રીને અથવા તો એમની માતાની અન્ય સ્ત્રીઓને કરે છે. વળી બ્રાહ્મણને દાન આપવાનો પણ રિવાજ છે. બ્રાહ્મણને ઘરો ગોળ તલ જીન સોનું રૂપું તથા કપડાનું તેમજ ગાય અને ઘોડાનું દાન પણ મજમાનો પોતાની શક્તિ મુજબ આપે છે. આ દિવસે કેટલાક લોકો ઉપવાસ કરે છે અને અન્ય લોકો સારી વાનગીઓ ખનાવે છે. આ દિવસે અભદ્ર કાપણ કરવાની તેમજ ઘાસ કાપવાની કે પાન તોડવાની તેમજ ગાય ઘેટી કે બકરીને દોહવાની પણ મનાઈ હોય છે.

જુદા જુદા પ્રાંતોમાં આ પર્વ જુદાં જુદાં રીતરિવાજો સાથે જિજ્ઞવાય છે. ગુજરાત અને રાજસ્થાનમાં એ સૂર્યપૂજન (પતુતપણ) અને તલ સાથે શુભદાન કરવાનો કે બ્રહ્મભોજન કરાવોને એમને દક્ષિણમાં કાચી ખીચડી કે સાંધા સાથે એ કુંભમાં તલના લાડુ દક્ષિણ તથા ફળફળાદિ આવવાનો શિરસ્તો છે. મંદિરોમાં દેવદર્શન કરા ગાયોનું પૂજન કરે છે.

ગુજરાત પોતાની નવી પરણેલી દીકરીને ઉત્તરાયણનું દાન આપે છે તેમાં કુંડી ગોળા કે મોડું વાસણ આવે છે, જેમાં સાકર ગોળ કે ખારક ભરે છે. રાજસ્થાનમાં ‘સુઘટ’ કે ‘મહારાષ્ટ્ર’માં ‘માગસિક’ નિમિત્તે પરણેલી દીકરીને આ જ પ્રમાણે દાન અપાય છે. સૌરાષ્ટ્રમાં ખીસર (સંસ્કૃતસર દિવસનો ચસારો એળો થવાનો દિવસ) પર્વ જિજ્ઞવાય. ગાયો બળદોને નદીએ લઈ જઈ નવરાવે, પૂજે, હાર પહેરાવે, અલંકારોથી શણગારે અને પછી દોડપંધા યોજાય.

આદિ મદ્રાસ તામિળનાડુ કેરલ વગેરે દક્ષિણ ભારતમાં આ દિવસે ખીર ખનાવી છંદ્ર વગેરે દેવોને ધરાવાય, ગાયનું પૂજન થાય. તમિળાનું નવું વરસ આ દિવસે શરૂ થાય છે. એમનો આ તહેવાર ‘યોગળ’ને નામે જાણીતો છે.

બંગાળમાં આ દિવસે રાયરચીલા ઉપર ઘાસની ઠોરીઓ બાંધવામાં આવે છે. એનાથી ખેતીનો પાક ખૂબ જીવરે એવી કામના કરવામાં આવે છે. એ દિવસે લોકો ગંગાની શાખા કુચલી નદીમાં [અનુસંધાન પા. ૨૩ નીચે]

પાંચ

જાન્યુઆરી/૧૯૬૧

૨૧

આઝાદીનો વીર સૈનિક

[સત્યઘટના]

ડૉ. જયકુમાર ર. શુક્લ

‘હિંદ છોડો’ની લડત થઈ થાય એ પહેલાં જ બ્રિટિશ સરકારે દેશભરમાંથી હજારો ડોન્કેસ્ટી નેતાઓની એકાએક ધરપકડ કરી બંધ એઓને જેલના સળિયા પાછળ ધકેલી દીધા. હવે શું કરવું? એની વિભાસભૂમાં પડેલા શાંત અને કિંકર્તવ્યમુદ્ધ લોકોનાં ઠોળાંઓ પર લાઠીઓ વીંઝીને તથા ગોળીબારો કરીને સરકારે દેશના યૌવનને પડકાર્યું. એમાંથી ભયંકર દાવાનળ લાભકી બીકી. ભારત માતાની મુક્તિના આખરી યત્નમાં અનેક દુઃખમલ જુવાનોનાં અલિહાન દેવાયાં. હિંસા-અહિંસાનો ભેદ થોડા સમય માટે ભુલાઈ ગયો. “કરો જે વા મરેજો”ની ગાંધીજીની આખરી હાકલ સમગ્ર દેશના જુવાનોનો સુરુભંત બની ગઈ.

બ્રિટિશ સરકાર સામે કોઈ પણ રીતે લડી લેવાના યુગ સદેશ જુવાનોને મળતા લાગ્યા. આ લડતમાં અમદાવાદે કેટલાક ધરવીરો પેદા કર્યા હતા. સ્વ. છોટુભાઈ પુરાણીનું યુગ કાંતિકારી મંડળ સમસ્ત ગુજરાતમાં વ્યાપેલું હતું. સરદાર ભગતસિંહ, ચંદ્રશેખર આઝાદ, ખડકેશ્વર દત્ત વગેરે એઓના આરાધ્ય દેવો-સમાન હતા. અમદાવાદના કેટલાક મરજીવા જુવાનો હથિયારો મેળવવાના કામમાં લાગી ગયા. એઓએ આસપાસના પ્રદેશોમાંથી યુગ રીતે શસ્ત્રો ખરીદવા માંડ્યાં; ખાસ કરીને દેશી રાજ્યો-માંથી હથિયારો વેચાતાં મળી શકતાં.

અમદાવાદના કેટલાક ભૂગર્ભ-કાર્યકરોએ સરકારનો સામનો કરવા માટે શસ્ત્રો ખરીદી ભેગાં કરવાની યોજના ધડી. આ રીતે શસ્ત્રો ખરીદી લાવવા માટે એક વ્યાપારમંડળની પસંદગી કરવામાં આવી. અમદાવાદથી એ વ્યાપારમંડળ એકલા ત્રણેક હજાર રૂપિયા લઈને લીંબડી રાજ્ય તરફ રિવોલ્વર ખરીદવા ગયા. પોતાની પાસે પશુ એક રિવોલ્વર અને થોડાં કારતુસ હતાં. અખાડાની તાલીમથી એ જુવાનનું શરીર કસાયેલું હતું. એ સ્વભાવે બહાદુર અને સાહસિક હતા.

લીંબડી ગ્રામની બગીચે પાંચ માણસો નિશ્ચિત સ્થળે રિવોલ્વર વેચવા હાજર થઈ ગયા હતા. અખાડી નક્કી કરેલી નિશાનીઓથી એઓને ઓળખી લેવામાં આવ્યાં. એ પાંચે માણસો પાસે બંદૂક લાલા વગેરે હથિયારો હતાં. દેશની આઝાદીની લડત સાથે એઓને કંઈ લેવાદેવા નહોતા, એઓને માટે તો પૈસા પડાવી લેવાનો કોઈ સુંદર અવસર પ્રાપ્ત થયો હતો.

‘તમે અમદાવાદથી આવ્યા છો?’

‘હા.’ વ્યાપારમંડળે જવાબ આપ્યો.

‘જમંતીભાઈએ મોકલ્યા છે?’

‘હા.’

‘પૈસા લાંબા છે?’ વેચનારાઓએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘હા.’ જુવાને દ્રંકમાં પતાવ્યું.

‘દસ હજાર રૂપિયા થશે, પરદેશી બનાવટની બેઝી બતની રિવોલ્વર છે.’

‘અરે દેશની આઝાદી માટેનું કામ કરીએ છીએ, એટલા બધા રૂપિયા ક્યાંથી લાવીએ?’ વ્યાપારમંડળે કહ્યું.

‘અમારે તો પૈસા જોઈએ. આઝાદી સાથે અમારે શું?’ આઝાદીને ન બળુનાર ધનને લોભિયો ઓલ્યો.

‘આપીશું.’ પણ રિવોલ્વર અગત્ય ચાલે છે એ તપાસી લેવી પડશે.’ એમ કહી એ વ્યાપારમંડળે

રિવોલ્વર હાથમાં લીધી અને એમાં છ કારતુસ ભર્યા. એક ઝાડ પર ગોળીબાર કર્યો અને રિવોલ્વર સારી છે એની ખાતરી કરી લીધી.

એટલામાં પેલા પાંચે માણસોએ ‘ચાલો, રૂપિયા કાઢો’ કહીને એ રિવોલ્વર અને એ સ્વાતંત્ર્યવીર પાસેના ત્રણ હજાર રૂપિયા ત્રુટી લેવાનો પ્રયાસ કર્યો. તરત જ એ સ્વાતંત્ર્યવીરે નીડરતાથી એઓને ‘હેન્ટ્સ અપ’ કરાવી દઈ એક બચ્ચુ પર ગોળીબાર કર્યો. એને કપાળમાં ઈજા કરીને નીચે પાડી દીધો. બાકીના ચારે માણસો ગજારાઈ ગયા અને નીચે પડેલા સાથીને લઈને નાસી ગયા. વધુ ગોળીબાર કરવાની જરૂર ન રહી.

રૂઝેથી ત્રણેક માર્દલની મજલ ઝડપથી, લગભગ દોડતા, કાપીને એ બપોવામવીરે રેલવે સ્ટેશનથી આડી પકડી અને એ ઊંચી જાતની જર્મન ખનાવટની રિવોલ્વર લઈ અમદાવાદ આવી ગયા. એની પાસેના ત્રણ હજાર રૂપિયા અને રિવોલ્વર પોતાના નેતાને સોંપી દીધાં. એણે પોતાની પાસે એમાંથી થોડા રૂપિયા પછી ન રાખ્યા.

“એમને નથી યશ્નઃ પ્રાપ્તિની મહેન્દ્રા, નથી પુરશીનો મોહ,

એમને નથી જનવું પ્રધાન, નથી ધન કે સત્તાની લાલચ;

એ તો લડચા’તા, મા-ભોમની મુકિત કાળે,

એમણે નો’તું બંધુ’ કે એમને પંથ શી આશ્રિત ખડી હતી !”

એ સ્વાતંત્ર્યવીરે તે મોહનસિંહ સોલંકી, આઝાદના મુક ‘રૌનિક’ મટીને પોતે શિક્ષક બન્યા હતા. ડે. પ, રનાપાર્ક વિભાગ-૩, ઘાટલોડિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૬૧

[અનુસંધાન પા. ૨૧]

સ્નાન કરે છે. ભારતભરમાંથી આઝી’ લગભગ લાખ લોકો ત્યાં સ્નાન માટે ઊમટી આવે છે. સાગરદ્વીપના ઉત્તર તરફના કિનારે એ દિવસે મેળો ભરાય છે તે એક પખવાડિયું’ ચાલે છે, એ દિવસે રત્નોથી પશુ સમૃદ્ધનું પૂજન થાય છે.

પ્રહણને દિવસે કાશીમાં સ્નાનનો મહિમા છે, રામનવમીએ અયોધ્યાસ્નાનથી પુણ્ય પ્રાપ્ત થવાનું મનાય છે. એ દિવસથી માધ-મેળો પશુ શરૂ થાય છે. આ મેળો અલ્લાહાબાદમાં ભરાય છે અને એ એક માસ સુધી ચાલે છે.

આંધ્રપ્રદેશમાં ખેડૂતો મકરસંક્રાંતિ પર્વને કૃષિપર્વ’ તરીકે ઊજવે છે. આ પર્વના દિવસે પશુધનને ઢણખારે છે. કપાળો ચાંદલા કરે છે. ‘ઉત્તરપ્રદેશમાં’ રંગોળી, મહારાષ્ટ્રમાં ‘મિલનદિવસ’ પંચાંગમાં ‘લોકદી’ વગેરે દરેક પ્રાંતો વિવિધ રીતે આ પર્વની ઉજવણી કરે છે.

આ પર્વ કુંવારી કન્યાઓ માટે વ્રત ધારણ કરવાવાળું છે. મહારાષ્ટ્રમાં એકબીજાને તલગોળ આપીને મોલાય છે: “તોલ ગૂળ દયા આણિ ગોડ ગોડ મોલા!” તલમાં મીઠાસા છે. અર્ધા સાથે પ્રેમ રહે એની નિશાની-રૂપે તલગોળના લાડુ કે તલસાંકળી એકબીજાને વહેંચવાનો રિવાજ છે.

મહારાત્રની કથા અનુસાર એમ કહેવાય છે કે બીજાને ઈચ્છામૃત્યુનું વરદાન મળેલું હતું અને કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધમાં કૌરવ-પાંડવોના પિતામહ બીષ્મ કૌરવોના પક્ષે લડતાં લડતાં ઘાયલ થઈને બાણશય્યા પર પડે છે ત્યારે એઓ સ્વર્ગમાં પ્રવેશ માટે મકરસંક્રાંતિના દિવસે જ પોતાનું મૃત્યુ થાય એવી ઈચ્છાથી મૃત્યુને રોષ્ટ્ર રાખે છે અને મકરસંક્રાંતિના દિવસે જ દેહત્યાગ કરે છે.

ડે. સી-૩, વડિયા પેથેસ, ફોરેસ્ટ કોલોની, રાજપીપળા-૩૮૩૧૪૫

પશિક

ભાનુચારી/૧૬૬૧

૨૩

‘ઐલાંબઈ માતાજી’

શ્રી. વીરભદ્રસિંહ સોલંકી

ઐલાંબઈ માતાજીનું સ્થાનક સંજોલ ગામની હદમાં આવેલું હતું. આ સ્થાનક મહી નદીના કિનારા ઉપર ધણી વૈષ્ણવી ભિક્ષુ હતું, પરંતુ હાલમાં ‘વજ્રાક્રમોરી ધર્મલ પાવર સ્ટેશન’ થયું તેને માટે બેઈટી ભૂમિનમાં આ જગ્યા પણ સંપાદિત કરી લેવામાં આવી તેથી હવે ગામલોકો આ સ્થાનક જેના માટે મહત્વનું હતું તેના ઠાકોરાના સાથ-હઠકારથી બીજી જગ્યાએ બનાવી રહ્યા છે. આ બનાવથી ઐલાંબઈ માતાજીના સ્થાનકનો ઐતિહાસિક પ્રસંગ યાદ કરવાની તક મળી.

સંજોલ ખેડ બિહસના ઠાકરા તાલુકામાં સેનાલિયા રેલવે સ્ટેશનથી ચાર માઈલના અંતરે મહી નદીના કિનારે આવેલું એક નાનું ગામ છે. સંજોલ ગામની સ્થાપના વિશે એવું કહેવાય છે કે ઈ. સ. ૧૫૦૧ માં જેસંગજી (રાવજી સોલંકી) ઠાકોરે અહીં ગાદી સ્થાપી હતી. આ જેસંગજી ગોધરા શાખાના સોલંકીઓની સોજિત્રાની ગાદીના વારસદાર હતા. સોજિત્રાની ગાદી ઈ. સ. ૧૪૮૯ માં મહમુદ બેગડાએ ભાંગતાં ત્યાંના ઠાકોર વાગણદેવજી (જેતસંગજી) તથા એમના ભાઈ સૂરોજીએ બહારવટું ખેડી બેગડાને હેરાન-પરેશાન કરી મૂક્યો. એ બંને ભાઈઓ તો બહારવટામાં કામ આવ્યા, પરંતુ એમના પુત્રોએ લડત ચાલુ રાખી. આખરે થાડીને બેગડાએ સમાધાન કર્યું અને આ સમાધાન થયાથી વાગણદેવજીના મોટા પુત્ર જેસંગજીએ સંજોલ વસાવી અહીં ગાદી સ્થાપી.

જેસંગજીની ત્રીજી પેઢીએ રતનજી થયા. આ રતનજીના બીજા પુત્ર અગરસંગજી (અગ્રસેન) હતા. રતનજીના મોટા પુત્ર વામજી ગાદીએ બેઠા હતા. વામજી પછી એઓના પુત્ર સમજસંગજી અને પછી એમના પુત્ર અરજણજી સંજોલની ગાદીએ બેઠા, પરંતુ એઓ નિર્વંશ રહેવાથી અગરસંગજીના પુત્ર અજેરાજી ગાદીએ બેઠા. એઓને ચાંદોજી સલતાનજી અને સૂરોજી નામે ત્રણ પુત્રો હતા.

ચાંદોજીને એક કુવરીયા હતાં, એઓનું નામ રાજકુવરીયા હતું. એમનાં લગ્ન ઈ.સ. ૧૬૮૦ (ઈ.સ. ૧૬૨૪)માં ઉદેપુરના મહારાણાને ત્યાં થયાં. આ પ્રસંગે એક ચારણ-ચારણી ભવવા (માગવા) આવ્યાં. કંઈક અપમાનજનક પ્રસંગ બનતાં ચારણે પોતાની કટારી પેટમાં મારી ત્યાં જ છવ આપી દીધી. ચારણી પોતાના પતિ પાછળ સતી થઈ. પતિની ચિતા પર બેસતાં એણે ઠાકોરાને શાપ આપ્યો : “કાગણ વાસ લેશે નહિ, ભાગોળે શિયાળ બોલશે નહિ, ચારણ ભયશે નહિ.”

શાપ સાંભળતાં જ બધા ઠાકોરા ગભરાઈ ગયા. એઓ ઉપર મોટું સંકટ આવ્યું. ‘કાગણવાસ લેશે નહિ’ એનો અર્થ તો કોઈ પુત્ર-સંતાન રહેશે નહિ એવો થયો, દીકરીના દીકરાને પણ વાસ આપવાનો હક્ક હોય છે, એ પણ નહિ રહે એવો થયો.

ઠાકોરા બાઈને પણ પડ્યા. ધણી જ કાકલૂલી કરી. માફી માગી. દયા કરવા વિનંતીઓ કરી.

હેલ્લી ધડીએ બાઈને દયા આવી અને શાપનું નિવારણ બતાવ્યું :

“જાઓ, મારા પારે (સ્થાનક) તમારા મોટા પુત્રના અને તમારી પુત્રીના મોટા પુત્રના બાળમોવાળા ઉતરાવશે તો તમારો વંશ ચાલતો રહેશે. સો વર્ષ પછી આ શાપ નિર્મૂળ થશે.”

જોકે ચાંદોજી તો અપુત્ર જ મરણ પામ્યા. એમના પછી એમના નાના ભાઈ સલતાનજીને ગાદીએ બેસાડવામાં આવ્યા. આ પછી ચારણ બાઈ ઐલાંબાઈના સ્થાનક ઉપર એમના વારસદારો બાળમોવાળા ઉતરાવવા લાગ્યા હતા. આજે ધણી વર્ષો પછી પણ સંજોલ સેત્રીપુર(તા, ઠાકરા જી. ખેડ) ધરી ટીઆ(તા. ગોધરા જિ. પંચમહાલ) વેજલપુર(તા. સાવલી, જી. વડોદરા) વગેરે પ્રાંતોના રાવજી ઠાકોરા પોતાના મોટા પુત્ર અને પુત્રીઓના મોટા પુત્રના બાળમોવાળા આ પારે આવી ઉતરાવે છે, કે. ૧૭, દયાળપાત્ર સોસાયટી, માંબલપુર, વડોદરા-૩૯૦૦૧૧

કેરછ : ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ

પરિશિષ્ટ ૨ : મુધારા-વધારા

પાઠદીપી

પૃ. ૨. અ. પહેલાં કચ્છનો વિસ્તાર રજુસહિત ૪૫,૬૧૨ ચો. કિ. મી. ગણાતો.

અ. જંગી, ખારી રોહર, બદ્રેસર તથા લખપતનાં જૂનાં બંદરા હજી અસ્તિત્વમાં છે, પણ મહરવનાં ચાલુ બંદરા નથી.

પૃ. ૩. ઈ. સ. ૧૮૮૧ ની વસ્તી-ગણતરી પ્રમાણે કુલ વસ્તી ૧૦,૪૯,૫૮૬, કુલ ગામ ૯૬૬. તાલુકાવાર ગામોની સંખ્યા : (૧) જૂન (ખાવડા સહિત) ૧૩૮, (૨) મુંદ્રા ૬૨, (૩) માંડવી ૯૫, (૪) અખડાસા-૧૬૨, (૫) લખપત-૧૦૩, (૬) તખત્રાણા-૧૪૧, (૭) રાપર-૧૧૦, (૮) ભચાઉ-૮૦, (૯) અંબાર-૮૦.

પૃ. ૫. કચ્છના મોટા રણ(ઉત્તર)માં 'સુરખાનનગર' (અમરખપક્ષી-ફ્લેમિન્ગોની વસાહત) તથા નાના રણ(પૂર્વ)માં 'હુડખર' (શેડ તથા ગધેડાના મિશ્ર આહારનાં વિચિત્ર પશુ) માટે વિખ્યાત છે.

પૃ. ૧૪. નાની રાયણ ગામેથી માંડવીના કો. પુલિન વસાને પુરાતન હડપ્પીય અવશેષો મળ્યા છે. એ ઉપરાંત ત્યાંથી હાલમાં (ઈ. સ. ૧૯૯૦) પુરાતન રાયણ ગામથી થોડે દૂર ગુણિયાસર તથા દેસલ-પુર (માઘી) નામે ગામડાંઓ નજીકમાં આવેલ ટી'ખાજો પરથી હડપ્પીય સંસ્કૃતિના અવશેષો તથા ખીખ અવશેષો મળ્યા છે. ગુણિયાસર પાસેથી પાષાણયુગનો 'મેગાલિથ' એક મળેલ છે અને એના ત્રણ મેગાલિથ કોણ ગામના પાદરમાં પણ જણાયા છે. નાની રાયણમાંથી ત્રિશેષમાં પ્રાચીન પોટરીના નમૂના પણ મળ્યા છે. એક અવશેષમાં કોઈ જનવર પાછળ એક ઘેડેસવાર લાલાસહિતનો આવેખાયા છે, ખીખમાં એક પક્ષીયુગલ, રીખમાં બે પગ વાળાને બેઠેલ માણસનું ચિત્ર છે. ફૂલપાંદડીવાળું માટીનું (પકવેલ) સોલ તથા પકવેલ માટીની અલંકાર બનાવવાની ડાઠ પણ મળેલ છે.

પૃ. ૩૭. 'શ્રી જેમ્સ બ્રેસ-કૃત ઇતિહાસમાં પૂ'અરા' ઈ. સ. ૧૩૫૦ માં મૃત્યુ પામ્યા હોતે અને એની રાણીએ સિંધમાંથી લાખાજીને ઈ. સ. ૧૩૫૦ માં ખેત્રાવીને પકષરગદની ગાદી પર સ્થાપિત કરેલ હોતો એમ જણાવેલ છે. જામ લાખાજીથી જામ હમીરજી સુધીના રાજાઓના શાસનકાલનો સમય પણ ઈ. સ. ૧૩૫૦ થી ઈ. સ. ૧૫૪૮ સુધીનો બતાવેલ છે.

પૃ. ૫૯. અ. મહમુદ બેગડાએ નવરાત્ર-ઉત્સવ બંધ કરાવેલ તેથી એક હિંદુ સેવકે એનું 'ખૂન ક્યું' હતું એમ 'મિરાને સિકંદરી' જણાવે છે. એનું મૃત્યુ દેશ માસની ખીખરી બાદ અમદાવાદમાં થયેલ એમ શ્રી. શં. હ. દેસાઈના એક લેખમાં જણાવેલ છે, જ્યારે એણે ચાંપનેરની જીત (ઈ. સ. ૧૪૮૪) બાદ ચાંપનેરમાં નવી રાજધાની રાખેલ ત્યાં થયેલ હતું એમ પાતાગદનો ઇતિહાસ જણાવે છે.

અ. મહમુદ બેગડાના મંત્રી ગદા શાહે આણુ પર તોચંકરનું ચિંબ કરાવ્યું હતું, ખીખા શાહ દાનેશ્વરી કહેવાતો.

ક. ઈ. સ. ૧૪૭૬ માં મહમુદે દાવર-હિલ-સુરકને ઇસ્લામનો પ્રચાર કરવા માટે તૈરાબૂટ તથા કચ્છમાં મોકલ્યા હતાં. એણે એ પ્રદેશના ડેરા તથા ખીખ રાજપૂતો પર ત્રાસ યુગર્થો હોતો તેથી ડેરા-ગામે એને મારી નાખ્યો હતો. ત્યારપછી એ દાવલશાપીર તરીકે આ પ્રદેશમાં વિખ્યાત બનેલ છે.

પરિશિષ્ટ]

પથિક

[૧૦૫]

૧૦૬]

પથિક

[કચ્છ : ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ

૬. શ્રી જેમ્સ બર્નેસના ઇતિહાસ પ્રમાણે હમીરનું શાસન (ઈ. સ. ૧૫૨૫ થી ૧૫૪૮) લગી અને એના પિતા બીમજીનું શાસન (ઈ. સ. ૧૫૧૦ થી ૧૫૨૫ સુધી) હોવાનું જણાવાયું છે, પણ 'મુહુલ્લત નેહસીની ખવાત' મુજબ ખેગારજી એમના પિતાના (હમીરજીના) ખૂન વખતે સગીર હતા અને રાવલજીના પિતા લાખાજીએ એમને (ખેગારજીને) ખસેડીને એમનો (હમીરનો) માદા પર સ્થાપિત કર્યા હતા, તેથી હમીરજીનું શાસન ઈ. સ. ૧૫૨૫ થી ૧૫૪૮ સુધી હોવાનું કથ્ય નથી.

ઇ. જામ હમીરજીના કારભારી શૂંધર શાહે રાપર મુકામે મહમુદ ખેગડાને મળીને નજરાણું લેવું હતું. હમીરજીની અનોરસ પુત્રી કમાબાઈને મહમુદ ખેગડા સાથે પરણાવી હતી અને મહમુદ ખેગડો કમાબાઈ તથા એના ભાઈ અલિયાજીને પોતાની સાથે અમદાવાદ લઈ ગયા હતાં એમ 'મિરાતે સિકંદરી' જણાવે છે.

૭. ફર. અ. ઈ. સ. ૧૫૨૦-૨૬ ના અરસામાં સિંધના જામ ફિરોજને શાહ હુસેને હરાવીને નસાડી મૂકી સિંધ કબજે કરીને આરગણ વંશની ત્યાં સ્થાપના કરી હતી. એણે જામ ફિરોજ કચ્છમાં નાસી આવીને આશ્રય પામેલ તેથી ઝારા પર ચડાઈ કરી હતી. ફિરોજ ગુજરાતમાં નાસી ગયો હતો.

બ. સિંધના અમીરો બાકીખાન તથા ગાજીખાન વચ્ચે વારસા અંગે તકરાર અને યુદ્ધ થયેલ તેમાં રાવ ખેગારજીએ બાકીખાનને મદદ કરેલ. પાછળથી સમાધાન થતાં બાકીખાનને સિંધના જે પ્રદેશ મળેલ તેમાંથી 'રાવખાનજી'નો પ્રદેશ એણે ખેગારજીને ભેટ આપ્યો હતો.

ક. મીર જાનીખેજ આરગણ વંશનો છેલ્લો શાસક હતો અને એને ઈ. સ. ૧૫૯૨ ના અરસામાં અકબરે હરાવીને સિંધ કબજે કર્યું હતું.

૮. ઈ. સ. ૧૫૩૧-૩૭ ના અરસામાં બહાદુરશાહનું મૃત્યુ થયા બાદ એના ભાઈ લતીફ-ખાનનો પુત્ર મુહમ્મદશાહ ૩ જે ગાદીએ આવ્યો. એનું ખૂન થયા બાદ ઈ. સ. ૧૫૫૩ માં સત્તાધારી અમીરોએ અહમદશાહ ૧ લાના વંશજને 'અહમદશાહ ૩ જે' નામથી ગાદીએ બેસાડ્યો. એનું ઈ. સ. ૧૫૬૦ માં ખૂન થતાં સત્તાધારી અમીરોએ અહમદશાહ ૧ લાના બીજા વંશજને 'મુઝફ્ફરશાહ ૩ જે' નામથી ગાદીએ બેસાડ્યો. એ ગુજરાતનો છેલ્લો સુલતાન હતો.

૯. ફર. અ. માંડવીમાં શ્રી સુંદરવર મંદિરમાં ઈ. સ. ૧૬૫૧ નો શિલાલેખ છે તે મુજબ એ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા માથે સુદ ૫ ના રોજ માંડવીના મહાજનના સભ્યો શેઠ જોગીદાસ, શેઠ મંગલદાસ તથા જેસર રોઠીની હાજરીમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના બીજા પુત્ર વિક્રમનાથજી ગુસાઈજીના પ્રથમ પુત્ર ગિરિ-ધરજીના ત્રીજા કુમાર ગોસ્વામી ગોપીનાથજી ઉર્ફે દીક્ષિતજી મહારાજ(એ વખતે ઉ. વ. ૧૭)ના હાથે થઈ હતી. ('પથિક', જુલાઈ-ઓગસ્ટ, ઈ. સ. ૧૯૩૭ ના ખાસ અંકમાં ડૉ. હરિપ્રસાદ શાસ્ત્રીના લેખ)

ખ. કચ્છમાં જમીનના અઘાટ વેચાણનાં ખતોમાં 'અઘાટ હમીરા વાર' લખવાની પ્રથા જામ પુંચરા'ના સમયમાં હમીર સુમરાએ મદદ કરેલ એની યાદમાં ચાલુ થઈ હોવાનું કેટલાક ઇતિહાસલેખકો જણાવે છે, પણ આ માન્યતા આધારભૂત નથી. પુંચરા'ના શાસન વખતે હમીર સુમરાનું અસ્તિત્વ નથી. સંભાવના એવી છે કે હમીરજીના ખૂન બાદ જામ રાવલે કચ્છનો પ્રદેશ કબજે કર્યો, એને હમીરજીના પુત્ર ખેગારજીએ હરાવીને ઈ. સ. ૧૫૪૦ ના અરસામાં કચ્છમાંથી તગેડી મૂકેલ અને કચ્છનો પ્રદેશ પાછો કબજે કર્યો ત્યારે જૂના વખતથી જમીનના કબજેદારોના માલિકાદક ખેગારજીએ કબૂલ રાખ્યા ભારથી ખતોમાં 'અઘાટ હમીરા વાર' લખાવું આવતું એ વધુ સંભવિત છે.

[પરિશિષ્ટ]

પથિક

[૧૦૭]

ખ. માંડવીમાં આવેલ ટોપણસર તળાવ રાવ ખેંગારજી ૧ હાના સમયમાં માંડવીનાં ભાટિયા ટોપણ શેઠે અંધાવ્યું હતું. એમનાં પુત્ર ત્રીકમદાસ રાવ ભારમલજીના સમયમાં માંડવીના નગરશેઠ હતા.

૫. ૬૫. અ. સુઝફરેશાહ ૩ અ (૧૫૬૦ થી ૧૫૮૮)ની છાપવાળી સેઠેઠા કોરીએ કચ્છમાંથી મળેલ છે. વિશેષમાં સુલતાન મહમદ બિન લતીફ(ઈ. સ. ૧૫૩૬-૧૫૫૪)ના તથા કચ્છના રાવના નામવાળા ત્રાખાના સિક્કા (સિક્કા) કચ્છમાંથી મળેલ છે. (હિરટરી ઑફ ગુજરાત, લે. પ્રો. કોમિસેરિયત)

૫. ૬૫. અ. કચ્છમાં ખેંગારજીના પૂર્વજો 'અમ' કહેવાતા અને અમશાહી (રાવ ભારમલજીના વખતથી ચલણી બનેલ, રાવ ભારમલજીની છાપવાળી કોરીની જગાએ) કોરીનું ચલણ વ્યાપક હતું એમ ધીજોધર ભગીરમાં સચાયેલા અંગિયા (નખત્રાણા તાલુકો) ગામના તાત્રપત્ર (ઈ. સ. ૧૫૧૪ પોસ વદિ ૮) તથા એ જ ગામ અંગેનાં ખત (માલ સુદિ ૫, ઈ. સ. ૧૫૨૫) પરથી જણાય છે. તાત્રપત્રમાં અંગિયા ગામ અમશાહી કોરી ૩૨૦૦૦ માં રખારા રત્ના વગેરેએ બાપા હરભમાણી પાસેથી ખરીદેલ હતું. આ પુરાવા પરથી કચ્છમાં રાવ ભારમલજીના વખતથી દિલ્હીના બાદશાહ જહાંગીરના રાજ્યશાસન વખતે જ પહેલવહેલાં (સિક્કા પાડવાનાં) છૂટ મળેલ હતી એમ કહી શકાય એમ નથી. કદાચ જહાંગીરે રાજ્યને સિક્કા પાડવાનું ચાલુ રાખવાના છૂટ આપી હશે. ('પથિક', જુલૈઈ અંક, ૧૯૭૪).

૫. ૬૬. ભમનગરના ભમ રણમલજીના મૃત્યુ બાદ એના પુત્ર સગીર સત્તાળને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકીને એના કોઠા રાયસંગજી કચ્છના તમાચીજીના મદદથી ભમનગરના ગાદા પર ચડા બેઠો (ઈ. સ. ૧૬૧૨ ના અરસામાં). 'મિરાતે આલગીરા' પ્રમાણે રણમલજીની વધવા તરફથી ફરિયાદ થતા બાદશાહના હુકમથી જૂનાગઢના હાકેમે રાયસંગજીએ સુલ્હના હરાવી મારા નાખીને ભમનગર કબજે કર્યું અને સત્તાળને ભમ તરીકે સ્થાપિત કર્યો. એ વખત રાયસંગજીના સગીર પુત્ર તમાચી કચ્છમાં રાજ્યના આશ્રયમાં રહ્યો હતો. થોડા વખત બાદ ઈ. સ. ૧૬૭૫ ના અરસામાં તમાચીએ ભમનગર રાજ્ય સામે બહારવટું ખેડીને તથા કચ્છની મદદથી ભમનગરની ગાદા મેળવી હતી. ભમ તમાચી ૧ હાએ કચ્છ રાજ્યને એ ઉપકારના બદલામાં ભમનગર રાજ્યનું 'ખાલ'માં ગામ ભેટ આપ્યું હતું. થોડાં વર્ષ બાદ તમાચી ૧ હાના વારસ રાયસંગજી (ભમ તમાચીના પુત્ર લાખાજીના મોટા પુત્ર)ને અને તાના ભાઈ હરધોળજીએ મારી નાખીને ભમનગરની ગાદી પચાવી પાડી. રાયસંગજીના પુત્ર તમાચી સગાર હોતાં કચ્છમાં આશ્રિત તરીકે રહેતા હતા. કચ્છના રાવ પ્રાગનલજીના એક રાણી રતનાબા હળવદના રાય જશવંતસાહેબના પુત્રી તથા પ્રતાપસંહનાં બહન થાય. તમાચી અમતા બાણજી થાય. પ્રતાપસંહ પોતાની પુત્રી અમલાવાદના સુખા શેરશુલદખાનન પરણાવીને એની પાસેનાં સનાતી મદદથી હરધોળજીને હરાવીને ભમનગરની ગાદી તમાચીજી રાજ્યને અપાવી હતી (ઈ.સ. ૧૭૮૭). કંધાજીના વચ્ચે પકડી લોવી મોટા મોરખીના ગાદાએ બેઠો. ખીજા વંશએ કટારિયા લાકડયા વાઢવા વગેરે ગામોના ભગોરદાર. લાકડયા ભગોરદાર ભડેભ દેવાજીએ ઈ. સ. ૧૭૬૦ માં પીરનાં દરમાંક પાસે મિનારી અંધાવ્યા.

૫. ૭૧. મહાત્મા સત્ત મેકજી સોરાષ્ટ્રમાંથી કચ્છમાં આવ્યા ત્યાર પહેલાં વાગડના જંગી ગામે થોડા વખતે રહેલ હતા અને અહીં 'અખાડો' સ્થાપ્યો હતો.

૫. ૭૩. ઈ. સ. ૧૭૮૨ ની સાલ બાદની સંધિથી અમલાવાદનો વહીવટ ગાયકવાડને સોંપાયો હતો. પેશ્વાને અંધણી ભરવાની રહેતી હતી.

૧૦૮]

પૃથિક

[કચ્છ : ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ

૪. ૭૫. મહારાવ લેખપતળના સમયમાં રામસિંગ માલમના પ્રયાસથી માંડીમાં લોખંડ ગાળવાનું તથા તોપો બનાવવાનું કારખાતું સ્થપાયું હતું. કહેવાય છે કે ઈ. સ. ૧૮૮૪ સુધી કંસારા નેણસી બીરજી તથા મેનજી તુલસીદાસ તોપ ઢાળવાનું કામ કરતા હતા. પશુ ગુલમદાર નામે વિખ્યાત ગોલંદાજ જમાદાર ફતેમાનદ પાસે નોકરીમાં હતો. બીજો નામગીન ગોલંદાજ અંગે હવાલદાર હતો. એના વિશે ઉક્તિ : “ જૂજ જાડાલ, જિડલ નાકા, માધુ નાળ અજ બેલ વંકા.”

૪. ૭૬. અ. મહારાવ ગોડળના વખતમાં મુંદ્રાવાળા મિરઝા અમીરબેગનું વર્થસ હતું. મુંદ્રામાં એની વાડીમાં બહુ મોટું પાણી હતું. ગામમાં ફૂવાઓ બધા ખારાચવાળા પાણીવાવાળા હતા તેથી મોટું પાણી ભરવા માટે શહેરની ઓએને નહીં ખુદીને મિરઝાની વાડી જેટલે દૂર જવું પડતું. એની પરથી મુદ્રા માટે નીચેની લોકીકૃત પ્રચલિત બની : “મુંદ્રા ગામ મિરઝાં (વાવ) પાણી, દીકરી દેને એવું બણી.”

બ. મહારાવ ગોડળના વખતમાં માંડીમાં વહાણો બાંધવાનો જહાજવાડો પૂરબેસમાં ચાલુ હતો. સંખ્યાબંધ વહાણો બંધાયાં હતાં.

૪. ૭૭. અ. ગુલામશાહ ઈ. સ. ૧૭૭૨ માં મૃત્યુ પામ્યો, એના પુત્ર સફરાળે ઈ. સ. ૧૭૭૫ માં કચ્છ પર ચડાઈ કરી, પણ જૂજની લશ્કરી તાકાત જોતાં એ કંથકાટ તરફ ગયો અને ત્યાંના ગરાસદારની પુત્રીને પરણીને સિંધ પાછો ગયો. ત્યારબાદ સિંધના વજીર મોર બીજરે ઈ. સ. ૧૭૭૭ ના અરસામાં કચ્છ પર ચડાઈ કરી ત્યારે એને મિરઝાં કુરવાબેજે હરાવ્યો હતો.

બ. બનવા બેગ છે કે ગાયકવાડ દામાજીએ કચ્છ પર ચડાઈ કરી હોય અને એને પ્રસન્ન કરી પાછો કાઢવા માટે બાયાતની કન્યા પરજુવવામાં આવી હોય એને પરજુવેલ કન્યાનું નામ ‘રઈયા’ હોવાનું બહી કહાનદાસે ‘આતમચારત’નાં જણાવેલ છે. આ સમયમાં મરાઠા સોરાષ્ટ્ર તથા બીજે અડઠેઓ કરતા અને રાજા કે ગરાસદારની કન્યાઓમાં માર્ગ પહોંચ કરતા એમ કહેવાય છે.

૪. ૭૮. અ. જમાદાર ફતેમાનદે એક ચડાઈ વખતે જામનગરનો કબજો કર્યો હતો, પણ સમાધાન થતાં ફાટી રહ્યો નહોતો. થયેલ તેમાંથી અમુક રકમ રોકડા તથા બીજી હાત્યા લાવવાની અને ખંડીની રકમ વધુમાં દર વર્ષે ભરવા એમ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. એક વખતે ગોડળના મદદમાં પડવરી મુકામે જામનગરના રોન્ય સાથે યુદ્ધ ખેલાયેલ તેમાં અંતે સમાધાન થયું હતું.

બ. મહારાવ રાધેશ્વજીનાં માતૃતી પટરાણી લાડકુંવરયા હતાં. ગોડળનાં બીજાં રાણી અમા-ખાઈ લાઈજી બાવાનાં મા થતાં.

૪. ૭૯. ઈ. સ. ૧૭૮૨ ના ડિસેમ્બરમાં મેસરના હૈદરઅલીનું મૃત્યુ થયા બાદ એનો પુત્ર ટીપુ સુલતાન સત્તા પર આવેલો. એણે જમાદાર ફતેમાનદ સાથે મેત્રા સાધી હતી અને ‘હૈદરી’ નામે મોટી તોપ જમાદારને ભેટ આપી હતી. કચ્છ તથા મેસર રાજ્ય (ટીપુ સુલતાનના આસન) વચ્ચે વેપારી સંબંધો સ્થપાયા હતા. ઈ. સ. ૧૮૬૯ ના ડિસેમ્બરમાં ટીપુ સુલતાન અને અંગ્રેજો વચ્ચેના યુદ્ધમાં એની હાર થતાં તથા મૃત્યુ થયા બાદ કચ્છ સાથે વેપારી સંબંધો બંધ પડ્યા હતા.

૪. ૮૦. અ. વિશેષમાં કચ્છનાં સરકારે ઝોવજ પર પ્રાંતેબંધ મૂકવા કબૂલ કર્યું હતું.

બ. જમાદારની પાદમા સુ દર નક્કીવાળો જાજ મકનરા ઇ. સ. ૧૮૧૪ ના બનાવરાવાયો હતો, જે જૂજમાં પાટવાડી નાકા બહાર આવેલો રથાપત્ય તથા હિંદપના સુંદર નમૂના તરીકે વિખ્યાત છે.

પરિશિષ્ટ]

પથિક

[૧૦૬]

પૃ. ૮૧. જૂનાગઢના નવાળા હામિદખાનનું મૃત્યુ ઈ.સ. ૧૮૧૧ માં થયું ત્યારે એના વારસા આજતર્યાં વંદીયા પડ્યો હતો. રાવનપુરી મેગમનો પુત્ર બનાવટી હતો, જ્યારે રાજપૂતાણી મેગમનો પુત્ર મહોબતખાન અનોરસ હતો, એ તકરાર પરવે કમ્પની સરકાર વતી ડ્રેપ્ટન મેકમહોએ તપાસ ચલાવી મહોબતખાન અનોરસ પુત્ર હતો, જ્યારે રાવનપુરી મેગમનો પુત્ર બનાવટી હતો, એવું કંચાલાં મહોબતખાનનો નવાળા તરીકે રાજ્યાભિષેક થયો હતો. કચ્છમાં રાયખજીજીના મૃત્યુ બાદ માનસંગજી એમના અનોરસ સંતાન (પુત્ર) હતા, જ્યારે ભાઈજીબાવાના પુત્ર લલુભા ખરા વારસ હતા, એવી તકરાર માંડવીના કારભારી રિવરાજ તથા કેટલાક ગરાસદારોએ ઉઠાવી હતી, પણ કમ્પની સરકાર તરફથી કંઈ દરમ્યાનખીરી (જૂનાગઢની મારફત) કરનામાં આવી ન હતી, કેમકે જમાદારના પુત્રો તથા જમજીવન મહેતાનું પત્નિ એ હતું; એકે રાયખજીજીએ પોતાના વકીલ મારફતે કમ્પની સરકારને પત્ર લખી માનસંગજી પોતાનો પુત્ર તથા વારસ હોવાનું જણાવ્યું હતું.

પૃ. ૮૪. રાજકુમારી કેસરબાએ સંઆમમાં ભાગ લીધો હતો, એણે અનેક જખમો શૌર્ય ભરી હજી દરમ્યાન વહોરોને વીરતા બતાવી હતી એમ એ ગ્રેજ ઈતિહાસક્રેખકો જણાવે છે.

પૃ. ૮૮. મહારાવ દેસલજીના મોટા પુત્ર રવાજી પટરાણીના પુત્ર હતા, જ્યારે બીજા પુત્ર ગયુભા નામે હતા તે જોડે રણીના પુત્ર ચાવ. દેસલજીને ગયુભા તરફ વધુ ભાવ હતો. એમને એરોનો ગરાસ આપ્યો હતા રવાજી તથા અમના માતૃથી સાથે અણબનાવ થતાં એઓ મુંદ્રા રહેવા ગયાં હતાં. પછીથી મુંદ્રા મહાજનના પ્રયાસોવા તમાચાન થયું હતું.

પૃ. ૮૯. લખપતનો જન્મેલ સર ચામો ટોપણુ ઈ.સ. ૧૮૭૦ પછી જગખારમાં મહત્વના સ્થાને હતો અને તમામ સુબાના સલાહકાર હતો. (ઈ.સ. ૧૮૨૩-૧૮૬૦)

પૃ. ૯૦. મહારાવ રાયખજીજીના રાસનકાલ દરમ્યાન રાજ્યની ટંકશાળમાં પાંચ કોરીની કિંમતનો ચાંદીના પાંચાળા છાપાનું ચાર વધુ હતું. એ છાપાંત સોનાની કોરી (૨૫ ચાંદીની કોરી જેટલી કિંમતના), સોનાના અવ મહાર (પચાસ શરાની કિંમતની) તથા સોનાની મહાર (એકસો કોરીની કિંમતના) છાપાના આવલ હતા અને એ સિક્કા ચલણમાં પણ મુકાયા હતા. મહારાવ દેસલજીના શાસનકાલમાં સોનાના કારા(ચાંદીના ૨૫ કોરીના કિંમતના)ના સિક્કો પહેલી વાર કચ્છમાં છપાયો હતા અને અલણમાં મુકાયા હતા. સુવાના જાટી ૧૭ માં : 'હાર્ટેલા'ની જગ્યાએ 'હોરિપટ્ટો' વાંચવાનું

પૃ. ૯૧. ઈ.સ. ૧૮૭૭ માં જુમના મુઝાજમના સ્થાપના થઈ હતી. એનું નવું મકાન બનાવવા માટે ફન્ડ એકઠું કરવામાં મુંઝવણ રાજ કજીવજી નાવકના મુખ્ય હિસ્સો હતા. પાયાવિષિ ઈ.સ. ૧૮૮૪ માં થઈ. મુઝાજમના તમામ કુલ ૪૧ સિક્કા મુલક શાસક તથા કચ્છના રાજવીઓના સમયના સચવાયલ છે. ૧૨૪૧ના પ્રાચીન તમજ અનોચીન સમયના આદિ મૌલે દ્વપત્ર કુશળુ યુક્ત હજુ તથા બાળ શાસકોના ચાંદીના સિક્કો તમજ ત્રાવાના સિક્કો સંખ્યામુલ છે, વિદેશના સિક્કો પણ છે. ચાંદીના ગવજવાળું ઈ.સ. ૧૮૮૧ માં કચ્છના ખનલુ ઘાડયાળ છે, કાંઈના ઓરાવ હાથી (જેની કપાલના ૧૦૩૬ બજાર પડી છે) છે. ૧૨૪૧ના ટોપુ સુલતાન ફતમાનદને બેટ આપેલ હૈદરી ટોપ, આક પાનુ બીજા ટોપ, લાખડના ટુકડા ફેકતી આક ગોળ ટોપ, દ્વપત્ર શાસનકાલના લાંબેલો પણ સચવાયા છે. ૧૪ જૂન, ઈ.સ. ૧૮૭૭ ના રિપોર્ટ સાથે કચ્છના શિક્ષણાધિકારી હલપતરામ પ્રા. ખખખર કચ્છમાંથી મળેલ જૂના સિક્કોઓના ત્રણ થેલા કચ્છના દીશન મણિભાઈ જસલાઈ સમક્ષ રજૂ કરેલ વ સિક્કો પણ મુઝાજમમાં સચવાયેલ છે. હડાખીય સમયના સીલો તથા કેટલાક અવશેષો ત્યાં સંચવાયા છે.

૧૧૦]

પથિક

[કચ્છ : ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ

૫. ૯૨. અ. ઈ.સ. ૧૮૮૮ ના નવેમ્બરની ૮ મી તારીખ (સં. ૧૯૪૫ કારતક સુદિ ૫) ના રોજ નવી જ અનેલ સ્ટીમર વેટનાં ('વીન્હા') તરીકે પ'કાયેલ) કરાચીથી પહેલી જ સફરમાં મુંબઈ જવા માટે જીપડી હતી તે ઉપરની તારીખે સવારે માંડવી-કાંઠે આવી. અહીંથી ૭૫૦ ઉતાડુ લઈ એ દારકા ગઈ. ત્યાંથી ૧૮૫ ઉતાડુ લઈને પોરબંદર આવી. એ વખતે દરિયામાં તોફાન જળતા પોરબંદરના ઓડમિનિસ્ટ્રેટર લેવીએ સ્ટીમરને આગળ નહિ વળવા દેવા કંપનને સલાહ આપી, પણ એણે માન્યું નહિ. પોરબંદરથી એક પણ ઉતાડુને ચડવા દેવામાં ન આવ્યો. સ્ટીમર તોફાનમાં આગળ વધી, વેરાવળ નજીક દૂરથી દેખાઈ, પણ વેરાવળ અને માંગરોળ વચ્ચે દરિયામાં ભયંકર તોફાન વચ્ચે કસાઈ જઈ થોડી વારમાં જોતજોતામાં ડૂબી ગઈ. સ્ટીમરમાં કુલ ૧૩૦૦ (તેરસો) ઉતાડુ હતાં તે બધાં ડૂબીને મૃત્યુ પામ્યાં. અનેક જનોના માણસો, મેટ્રીકની પરીક્ષા આપવા જનાર અનેક વિદ્યાર્થીઓ વગેરે મૃત્યુ પામ્યાં. હાહાકાર પ્રવર્તી રહ્યો. લોકકવિએ ગાયું : "કાસમ ! તારી વીન્હા રે, મધ દરિયે વેરણ થઈ."

ખ. રિજન્સી કાઉન્સિલના એક સભ્ય બલિમસિંહ ઝાલા હતા. એઓ મહારાવ ખેંગારજીના મામા થતા અને પાછળથી મહારાવ ખેંગારજીનાં જનમ બલિમસિંહજીનાં પુત્રો ગંગાળા સાથે થયાં હતાં, જેમનાથી મહારાવ શ્રી વિજયરાજજીનો જન્મ થયો હતો. બલિમસિંહ રિજન્સી કાઉન્સિલમાં બહુ વળ ધરાવતા અને દીવાન મણીભાઈ જસભાઈ સાથે એમને મેળ હતો. રિજન્સી કાઉન્સિલના બીજા સભ્યો પેંકી જૂજના રવજી હીરાચંદ મોદ તથા મુંદ્રાના શેઠ જીવજીદાસ ઇલાજી શિવજી હતા.

૫. ૯૫. નવી ટંકશાળ ઈ.સ. ૧૯૨૮ માં નવું મકાન બાંધીને એમાં સ્થાપવામાં આવી હતી. એવડું ૮ માના નામવાળાં ચાંદીનાં પાંચિયા અઢિયો કારી તથા તાંબાનો ૧૫૫ ઈ.સ. ૧૯૩૬ (સં. ૧૯૯૨-૯૩)માં કચ્છની ટંકશાળમાં છપાયાં હતાં. ચલણમાં નહિ આવેલી મહારાવ શ્રીવિજયરાજજીના નામવાળી કારી ૫૦૦ ના નોટ તથા ઈ.સ. ૧૯૪૮ માં બહાર પડેલ 'જયહિંદ' છાપની ચાંદીની કારી અહીં છપાયેલ હતી.

૬૬. અ. કચ્છમાં 'સારસ્વતમ' સંસ્થા તરફથી ડેળવણીક્ષિત્રે મળ્યાં વર્ષોથી પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. અત્યારે કચ્છમાં 'સારસ્વતમ' તરફથી વીસ હાઈસ્કૂલો (માંડવી મુંદ્રા નખત્રાણા અળસાસ લખપત તથા જૂજ તાણકાનાં જુદાં જુદાં ગામોમાં) ચાલે છે. નિરક્ષરતાનિવારણ-પ્રવૃત્તિ પણ કેટલાંક ગામોમાં ચાલે છે.

ખ. તા. ૪ મે, ૧૯૪૮ ના રોજ ભારત સંઘ સરકાર વતી સેક્રેટરી શ્રી મેનન તથા મહારાવ શ્રીમદનસિંહજીનાં સહી થયેલ 'મન્નર એગ્રિમેન્ટ'ની નવ કલમો (આર્ટિકલ્સ) પ્રમાણે કચ્છ રાજ્યનો વહીવટ ભારત સરકારને સોંપાયો. એ સાથે મહારાવના અંગત અધિકારોને માન્ય રખાયા છે તથા મહારાવ (અને એમના કુટુંબનાં સભ્યો)ની અંગત માલિકીની સ્થાવર જંગમ મિલકતોની યાદી એઓશ્રીએ રજૂ કરવી. એ મિલકતો પરના એમના હક તથા અધિકારો માન્ય તથા સુરક્ષિત રખાયા છે. એ મિલકતો સંબંધમાં કોઈ તકરાર ઉપરિચિત થાય તો લવાઈથી નિવેડો લેવાનો રહેશે. મહારાવશ્રી તથા એમના કુટુંબનાં સભ્યોના ખર્ચ અર્થે વાર્ષિક સાલિયાણાની રકમ એમને હપ્તાથી ચૂકવવાનું ઠરાવવામાં આવેલ છે (પાછળથી સાલિયાણું અન્ય રાજ્યોઓની જેમ જ રહી ગયેલ છે.)

ક. શ્રીમતી નાર્તીબાઈ દામોદર ઠાકરસી મહિલા વિશ્વવિદ્યાલયના મુખ્યદાતા શેઠ સર વિઠ્ઠલદાસ દામોદર ઠાકરસી હતા. એમનાં પત્ની લેડી પ્રેમલીલા મળ્યાં વર્ષો સુધી મહિલા વિશ્વવિદ્યાલયના મુખ્ય સંચાલક (વાઈસ-ચાન્સેલર)-પદે હતાં,

પરિશિષ્ટ]

પથિક

[૧૧૧]

૯૭. અ. કચ્છ માંડવીના જહાજવાડામાં કચ્છી કારીગરોના હાથે કચ્છના એ વખતના મિકેનિકલ ઈજનિયર કંસાગ નવવજી કુલ્કર્ણીની દેખરેખ હેઠળ કચ્છ રાજ્ય માટે ખંધાયેલ રટીમલોન્ય નામે 'રંગમતી' ઈ.સ. ૧૯૩૦ ના અરસામાં ખંધાઈ હતી તે વખતે કારતમા કારતીય કારીગરોના હાથે ખંધાયેલ એ પહેલી રટીમલોન્ય હતી. અત્યારે એ મહત્વના પ્રસંગે કામ આપે છે.

ખ. કચ્છમાં બિદરા(માંડવી તાલુકા)માં સાર્વજનિક સંસ્થા તરફથી આંખના તથા અન્ય દરદોમાં નિવારણ તથા સારવાર અર્થે હોસ્પિટલ ચાલે છે. કારાપર(બુજ તાલુકા)માં તથા મસકા(માંડવી તાલુકા)માં ક્ષયનિવારણ હોસ્પિટલ-સેનિટોરિયમો ઘણાં વર્ષો થયાં સેવા આપે છે.

૯૮. અ. બુજમાં શેઠ ડાસાભાઈ લાલચંદ હો. કોલેજ તથા શ્રી.જે.બી. કંકર કોમર્સ કોલેજ ઘણાં વર્ષો થયાં સેવાયેલ છે અને વિશેષમાં સરકાર તરફથી પોલિટેકનિક ગયા વરસ (૧૯૮૯)થી ચાલુ થયેલ છે. બુજમાં બીજી ત્રણ હાઈસ્કૂલો તથા શેઠ ડાસાભાઈ લાલચંદ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ વર્ષો થયાં સેવા આપે છે.

ખ. બુજ ઉપરાંત કંડલા ગાંધીધામથી મુખર્ષી માટે એર-સર્વિસનું વિમાન અઠવાડિયામાં અમુક દિવસો માટે અમદાવાદ થઈને જાય છે. એ માટે એરોડ્રોમ અંગર નજીક ગળાપાદર ગામ પાસે આવેલ છે.

ક. અંગરમાં શેઠ ધરમસી વલ્લભદાસ હાઈસ્કૂલ ઉપરાંત નગરપાલિકા હાઈસ્કૂલ તથા શ્રીમતી કંકુખાઈ ગલ્સ હાઈસ્કૂલ ચાલે છે. વર્ષો પહેલાં અહીં શેઠ ત્રીકમજી જીવણદાસ ઈંગ્લેશ સ્કૂલ હતી. શેઠ ત્રીકમજી જીવણદાસ જીન પ્રેસ કચ્છમાં જૂની જીનિંગ ફેક્ટરી છે તથા એક માત્ર જીન પ્રેસ છે.

૬. માંડવીમાં જૂની ગો.તે. હાઈસ્કૂલ ઉપરાંત અન્ય ત્રણ હાઈસ્કૂલો તથા એક આર્ટ્સ સાયન્સ અને કોમર્સ કોલેજ ચાલે છે. આદિપુરમાં તોલાણી પોલિટેકનિક ઉપરાંત સરકારી ઈન્ડસ્ટ્રિયલ ટ્રેઈનિંગ સ્કૂલ ચાલે છે. કરામાં (બુજ તાલુકા) નહેરુ સંસ્થા તરફથી ઈન્ડસ્ટ્રિયલ ટ્રેઈનિંગ સ્કૂલ ચાલે છે. સુદામાં હાઈસ્કૂલ ઉપરાંત ટ્રેઈનિંગ કોલેજ પણ ચાલે છે.

૭. કચ્છમાં ઈ.સ. ૧૯૨૦ થી ૧૯૬૦ દરમિયાન વિદેશ સાથે બહોળો વેપાર-સંબંધ ધરાવનાર નિશ્ચય વેપારમાં મુખ્ય અને વિખ્યાત વેપારી તરીકે નામના ધરાવનાર શેઠ કલ્યાણજી ધનજી નામે શાહ સોદાગર થઈ ગયા, જેઓ કોડાચ(માંડવી)ના વતની હતા. એમની મુખ્ય પેઢી માંડવીમાં હતી. કચ્છમાં બીજાં શહેરોમાં શાખાઓ હતી.

૮. કચ્છના મહાન સપ્તોત્તો : (પુરબણી) વધારો :

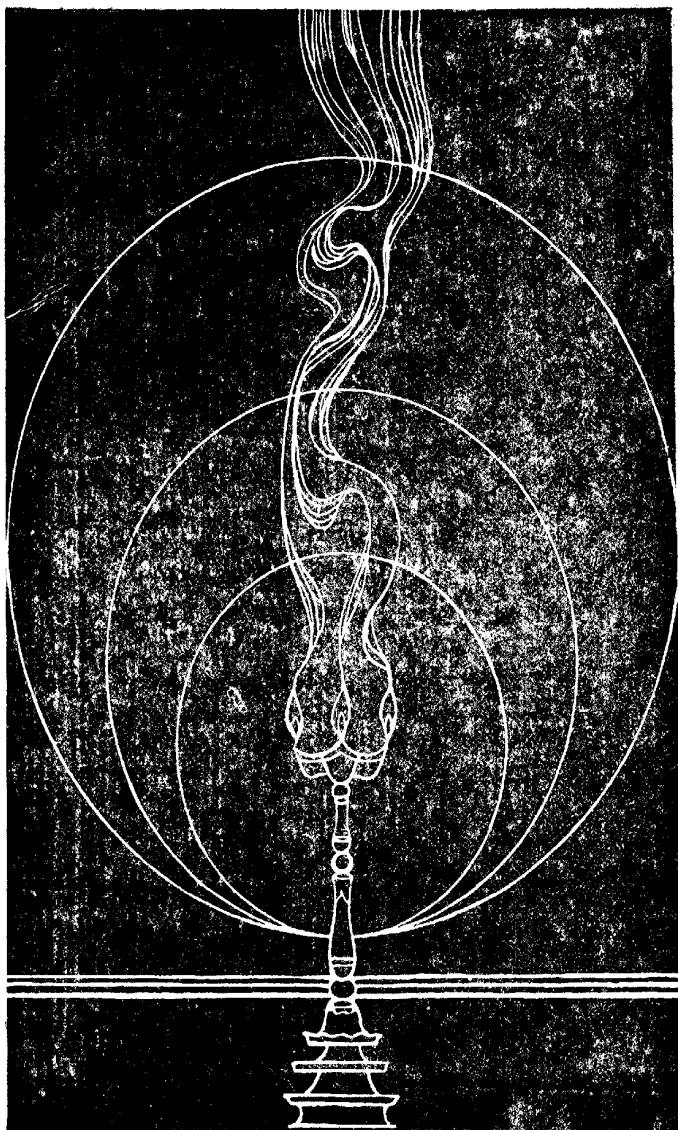
કચ્છના જૂના દીવાનો પૈકી મહત્વના દીવાનો : (૧) રતનજી મોનજી મોઢ (૧૮૪૮-૧૮૫૮) તથા (૨) વલ્લભજી લાધા મોઢ (૧૮૬૫-૬૬). વિશેષમાં રાયપહાદુર જગજીવન જીવજી મોઢ કચ્છના મહાન યુસદ્દી અને વિદ્વાન હતા, જેઓ ઘણાં વર્ષો સુધી જેસલમેરના દીવાન-પદે રહેલ હતા.

કચ્છી પ્રજાકીય પેરિષદના પ્રમુખો :

(૧) શેઠ સુરજી વલ્લભદાસ, (૨) શેઠ ભદ્રમીદાસ તેરસી, (૩) જનાય યાકુબ હુસેન, (૪) ડૉ. બિહારીલાલ અંતાણી, (૫) શ્રી. મહેરબલી. તથા (૬) ગુલાબશંકર અમૃતલાલ ધોળકિયા.

કચ્છ જિલ્લા પંચાયતના પ્રમુખ તેમજ કચ્છમાં ઈ.સ. ૧૯૨૦ ના અરસાથી સ્વદેશી તથા રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં અગ્ર ભાગ લેનાર અંગરના વતની શ્રી કાલિપ્રસાદ અંતાણી મ. ગાંધીજીના કચ્છ-પ્રવાસ (૧૯૨૫) વખતે એમની સાથે રહેલ હતા.

“કચ્છ તણે જય દેશવિદેશ, જય જય પુણ્ય પ્રદેશ” (ચેષ્ટક કૃત ‘કાલિની જ્યોત’ ગ્રંથમાંથી)

જાન્યુઆરી ૧૯૧

Reg.No.GAMC-19

જ્યારે ગુજરાતની ધરતી સોનું પકવશે

સરદાર સરોવર યોજના ગુજરાત માટે કામચેતુની જેમ દૂગણી સાબિત થવાની છે.

સરદાર સરોવર યોજના અર્થાત્ ૪૩૭ વર્ષનું આયુષ્ય, પ્રતિદિન રૂ. ૪ કરોડની આવક, ૬ લાખ લોકોને કાયમી રોજગાર, ૧૩૧ શહેરો અને ૪૭૨૦ ગામડાંઓનાં ૨,૬૫,૦૦,૦૦૦ લોકોની તૃષ્ણાતિથે, ૨૫,૦૦,૦૦૦ લોકોને સિંચાઈનો લાભ, ૧૮ લાખ હેક્ટર જમીનને સિંચાઈ, ૪.૨૫ કરોડ વૃક્ષોનું વૃંદાવન, ૫૦૦ કરોડ યુનિટ વીજઉત્પાદન, ઉદ્યોગોના વીજ-કાપનો અંત, મત્સ્યોદ્યોગથી રૂ. ૧૮૫ કરોડનો ફાયદો, કૃષિ-ક્ષેત્ર રૂ. ૯૦૦ કરોડનો લાભ, ૪૫ ટકા ખેતઉત્પાદનમાં વૃદ્ધિ, આરોગ્ય મુદ્દરશે, રજી અટકશે અને પર્યાવરણ મધુવન જેવું બની જશે, તળ સરોવર બનશે નવલું નગરાણું, હુડખર, કાળિયાર અને ધુખમલ રીંછને અભયજીવન, સૌરાષ્ટ્ર બનશે સુજલામ સુફલામ. રજી રોકાશે, પવિત્ર કિનારો પ્રવાસન-ધામ બનશે, દુષ્કાળને ગુડ બાય, રાજ્યનો આર્થિક વિકાસ થશે, વિસ્થાપિતોને નવજીવન મળશે, ગુજરાત નંદનવન બનશે.

સરદાર સરોવર નર્મદા નિગમ, લિ.,

પ્લોટ નં. ૧૨, પ્રથમ માળ,

સરદાર ભવન,

ગાંધીનગર-૩૮૨૦૧૦

મુદ્રક પ્રકાશક અને તત્રી : 'પથિક કાર્યાલય' માટે પ્રો. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, ડૉ. મધુવન, એલિસબ્રિજ,

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૬

તા. ૧૫-૧-૧૯૯૧

મુદ્રણસ્થાન : પ્રેરણા મુદ્રણાલય, રુસ્તમચલીનો ઢાળ, મિરજાપુર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

પૃષ્ઠ : ઈન્ટરનેશનલ પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ, શાહપુર, માળીવાડાની પોળ સામે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.